

Sireti ve Suretiyle Divan Şiirinde Kalem*

Emin ŞENGÜL**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 03.2.2021
Makalenin Kabul Tarihi: 03.4.2021

ÖZET

Kalem, Osmanlı kültür sahasında dinî bakımdan ve işlevsel açıdan önemli bir yere sahiptir. Dinî bakımdan önemi ayetler ve hadisler dolayısıyla. Ayetlerde ve hadislerde yer alması, Kalem Suresi'ne ad olması hem kaleme hem de kalemle yazılmış belgelere kutsiyet kazandırmıştır. Günümüzdeki görsel ve işitsel kayıt cihazlarının, iletişim araçlarının hepsinin görevini tek başına yerine getirmesi de işlevsel açıdan kalemin önemini ortaya koymaktadır. Divan şairlerinin kaleme verdiği önem, toplumun diğer kesimlerinin verdiği önemden fazladır. Zira zikredilen bu hususlara ek olarak divan şairleri kalemleriyle çeşitli payeler kazanmış, geçimlerini sağlamıştır. Divan şairleri "kalem, hâme, kilk" sözcüklerini bazen fahriye unsuru olarak kullanıp bu sözcüklerle kendi sanatçı kişiliklerini kastederek kalemi yazı aracı olmasının yanında şairlik kabiliyetlerini ifade eden bir mecaz olarak da kullanmıştır. Osmanlı kültür sahası içerisinde Türkçeyi kullanan bireyler de "kalem"le şair ve yazarları o kadar bütünleştirmiştir ki onları ifade etmek için "kalem sahibi, kalem erbabı" gibi tabirlerin yanında doğrudan "kalem" tabirini de kullanmıştır. Şairler kendileri için böylesine önem arz eden, kendileriyle bu derece bütünleşmiş olan "kalem" etrafında zengin bir hayal ve mecaz dünyası oluşturmuştur. Bu çalışmada, söz konusu hayal ve mecaz dünyası içerisinde kaleme atfedilen kişilik özelliklerini işleyen, kalemin şekil ve işlevini konu alan beyitler tespit edilerek kalemin "sireti" ve "sureti" ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, kalem, hâme, kilk.

The Pen with its Nature and Appearance in the Divan Poetry

ABSTRACT

The pen has a religious and functional place in the Ottoman culture. Its importance in religious terms is based on verses of the Quran and hadiths. The fact that it is included in verses and hadiths and gave its name to Surat al-Qalam has given blessings to both the pen and the documents written in pen. The fact that today's audiovisual recording devices and communication devices accomplish their duties alone

* Bu makale Emin ŞENGÜL'ün, Doç. Dr. Hasan KAPLAN danışmanlığında hazırlanan "Divan Şiirinde Kalem" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana/Türkiye. E-posta: ibrinsak@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5144-9789

Teşekkür: Çalışmalarımda yoluma ışık tutmakla kalmayıp köprüler kuran değerli hocam Doç. Dr. Hasan KAPLAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

reveals the importance of the pen in functionality. Divan poets gave importance to the pen more than that of other segments of society. Besides, divan poets earned various rankings with their pens and made a living. Divan poets sometimes used the words “kalem, hame, kilik” as an honorary element, and they meant their artistic style with these words. In addition to being a writing tool, they also employed the pen as a metaphor to express their poetic abilities. Individuals using Turkish in the Ottoman culture integrated the poets and writers with the “pen” in a way that they directly used the term “pen” along with the expressions such as “pen owner, pen connoisseur” to express them. Poets created a rich world of imaginations and metaphors around the “pen” because they were so intertwined with it. In the study, the couplets about the personality traits attributed to the pen in the world of imagination and metaphor mentioned above, and the pen’s shape and function were determined. Within this context, the study aims to reveal the “nature” and “appearance” of the pen.

Keywords: Divan poetry, pen, hame, kilik.

GİRİŞ

Düşünceyi şekle dönüştürme gereksinimi duyan insanoğlu başlangıçta mağara duvarları vb. yüzeylere çeşitli şekilleri kazıma, boyama, oyma gibi işlemlerle düşüncelerini şekle dönüştürmüştür. Bu eylemini her yeni keşif ve icatla biraz daha geliştiren insanoğlu taş/kil tabletlere, mermer sütunlara, hayvan derilerine, bitki yapraklarına çeşitli semboller işlemeyi sürdürürken kullandığı sembolleri de geliştirip hiyeroglifi, çivi yazısını ve fonetik alfabeyi kullanmaya geçmiştir.

Başlangıçta ilkel bir şekilde sadece bir düşünceyi/mesajı iletmek için kullanılan yazı gittikçe daha komplike/karmaşık düşünceleri içeren dinî eserler, büyü metinleri, haberleşme pusulaları, sözleşmeler oluşturmak; duyguları ifade eden sanatsal eserler ortaya koymak için de kullanılmıştır. Kalem insanoğlunun bu tür kültürel, düşünsel, bilimsel ve sanatsal eserler “yazma” amacına hizmet eden en önemli araç olduğundan dolayı kültür ve medeniyet tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

Düşünce ve duyguyu şekle dönüştürmek için yazıyı geliştiren insanoğlu bu yazıları ve resimleri meydana getirmek için taş, kemik, bronz, demir, kamış, tüy, kıl, kirpi dikenini vb. maddelerden çeşitli biçimlerde “kalem”ler icat etmiş ve kullanmıştır. Sümerlerin kil tablet üzerine çivi yazısıyla yazılar yazmaya başladığı zamandan beri kullanılan kamış kalemin (Kramer, 1999: 53-86) “kalem” sözcüğüyle adlandırılması Yunancaya dayandırılmaktadır.

Mitolojiye göre Maiandros (Büyük Menderes) adlı ırmak tanrısının oğlunun da adı olan “kalamos” sözcüğü (Kılınç, 2012: 7), Yunancada “sulak yerde yetişen kamış, hasır otu, Hint kamışı” manalarına gelir. Yunanca “kalamos” ile Latince “kalamus”tan Arapçaya geçen kalem sözcüğü Arapçadan da Türkçeye geçmiştir (Derman, 2001: 245). Bir başka görüşe göre ise “kısaltmak, kesmek, yontmak” anlamına gelen ‘kalm’ kökünden türemiş bir isim olup ‘yontularak bir miktar kesilmek suretiyle yazı yazmaya elverişli hâle getirilen araç’ (Yavuz, 2001: 243).” demektir. Eski Yunanlılar yazı yazdıkları kamışa “kalamos” adını vermişler. Bu sözcük Romalılara “kalamus”, Hintlilere de “kalama” olarak geçmiştir. Yazının Arabistan’da daha sonra ortaya çıktığı düşünülürse “kalem” tabirinin Araplara buradan geçmiş olması muhtemeldir (Yazır, 1974: 164). Türk Dil Kurumunun çevrimiçi sözlüğünde ise “kalem”e şu anlamlar verilmiştir: Yazma, çizme vb. işlerde kullanılan çeşitli biçimlerde araç; resmî kuruluşlarda yazı işlerinin görüldüğü yer; yontma işlerinde kullanılan ucu sivri veya keskin araç; çeşit, tür; bazı deyimlerde yazı; yazar (<http://sozluk.gov.tr>, erişim tarihi: 10.05.2020)”. Bu tanımlamalardan hareketle kamış kalemi “Kamış veya benzeri bir maddenin, kesilmek/yontulmak suretiyle yazı

yazmaya elverişli hâle getirildiği yazı yazma aracıdır.” şeklinde tanımlamanın yerinde olacağı kanısındayız.

Genellikle Doğu ülkelerinden (İran, Hindistan, Cava...) getirilen kamış kalemler; yaklaşık bir buçuk yıl kadar gübre (at gübresi) içerisinde ve güneşte bekletilerek istenilen sertliğe ulaşan kamıştan elde edilmiştir (Şentürk, 2015: 47; Dinçer Berdibek, 2017: 81). Bu ve benzeri işlemlerden geçirildikten sonra yontulup inceltilerek ve ucu kesilerek yazmaya elverişli hâle getirilen kamışa “kalem” adı verilmiştir. Osmanlı kültür sahasında en çok kullanılan “kalem” çeşidi kamış kalemdir. Hat sanatında da asıl kalem, kamış kalemdir; diğer kalemler (kargı kalem, demir kalem, tahta kalem, çifte kalem, kıl kalem, kurşun kalem, renkli kalemler, tarama kalemi, cetvel kalemi) kamış kalemin naibi veya vekili gibidir. Kamış kalemin kesilmiş olanına “mizber”, kesilmemiş olanına “kasab, yerâ’a” denir. Eğer “kat’ (Arapçada kesmek)” ve “katt (enine kesmek, yontmak, kalem kesmek)” işlemlerinden geçirilmezse, yani ağzı kesilip düzeltilmezse Arapçada “enbûb”, Farsçada “garvâ” denilir. Ayrıca Farsçada kalem yerine “hâme, kilik” sözcükleri kullanılır. Kalemin künyesi “ibnû’z-zenciye (divitin oğlu)”, lakabı ise “esmer”dir. Daha fazla mürekkep tutmaları için uç kısmına şak açılan kamış kalemlerin iki parça olan ucunun uzun tarafına “vahşi”, kısa tarafına ise “ünsî” adı verilmiştir (Yazır, 1974: 164-171).

Kalemle yazılan eserlerin sayfalarının güzel kokması için mürekkebin içerisine misk (veya amber gibi güzel kokulu maddeler) konması, yazıların parlaklık kazanması için nöbet şekeri¹ ilave edilmesi, mürekkebin kalemin ucunda donmaması için mürekkebe zamk yerine süzme bal konması da kaleme ve kalemle yazılan yazıya/esere gösterilen hassasiyetin, verilen değerlerin ne derece olduğu konusunda bilgi vermektedir (Yazır, 1974: 182).

“Kalem” sözcüğü, Osmanlı kültür sahası içerisindeki toplumlar tarafından, yazı yazma ve resim çizme araçlarının adlandırılması dışında da kullanılmıştır. Kalemle iş gören memura “kalem efendisi”, yazı işleriyle meşgul olan başkâtip ve mümeyyize “kalem reisi”, başkâtip ve yazıcı sınıfının büyüklerine “kalem erkânı”, yazı işlerinin görüldüğü yere/birime “kalem odası”, kalemle iş yapan sanatkâra “kalemkâr”, yazı parasına “kalemiyye” ... (Pakalın, 1993: 144-146) denilmekle birlikte kader, akıl, sanatçının sanatı, ilim vb. de kalem sözcüğü ile ifade edilmiştir. Kalemin akıl ve kader anlamlarında kullanılması, Kur’an’ın ve hadislerin etkisiyledir zira kalem sözcüğü Kur’an’da ve hadislerde bu anlamları da karşılamaktadır. Kalem sözcüğü Kur’an’da iki çoğul, iki de tekil biçimde olmak üzere dört ayrı yerde geçmektedir. Kalem sözcüğünün Kur’an’da çoğul (aklâm) biçimde geçtiği ayetlerden biri Kur’an’ın 31. suresi olan Lokman Suresi’nin 27. ayetinin meali şu şekildedir: “Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah’ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir (Altuntaş ve Şahin, 2011: 456)”. Diğeri ise Kur’an’ın 3. suresi olan Al-i İmran Suresi’nin 44. ayetidir. Bu ayetin meali de şu şekildedir: “(Ey Muhammed!) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Meryem’i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kura için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu konuda) tartışırken de yanlarında değildin (Altuntaş ve Şahin, 2011: 456)”. Bu ayette “kalem” kavramıyla, yontularak yapılan ve kura çekmek için kullanılan oklar kastedilmekte ve Hz. Meryem’i İsrailoğullarından kimin himayesine verileceğinin bu şekilde belirlenmeye çalışıldığı haber verilmektedir (Koçak, 2014: 322).

Kalem sözcüğünün Kur’an’da tekil biçimde geçtiği ayetlerden biri Kur’an’ın 68. suresi olan Kalem Suresi’nin 2. ayetidir. Kalem Suresi’nin ilk iki ayetinin meali şu şekildedir: “Nûn. (Ey

¹ Nöbet şekeri: Halk arasında ilaç olarak kullanılan billurlaşmış şeker [http://sozluk.gov.tr/. (Erişim Tarihi: 25.06.2020)].

Muhammed!) And olsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin (Altuntaş ve Şahin, 2011: 184)”. Kalem sözcüğünün Kur’an’da tekil olarak geçtiği diğer ayet ise Kur’an’ın 96. suresi olan Alak Suresi’nin dördüncü ayetidir. Alak Suresi’nin dördüncü ve beşinci ayetinin meali de şu şekildedir: “O, kalemlerle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.” Bu ayetin ilk inen ayetlerden biri olması da kaleme farklı bir kutsiyet katmaktadır (Altuntaş ve Şahin, 2011: 692).

Kalemin konu alındığı hadislerden biri “Allah’ın ilk yarattığı şey, kalemdir.” hadisidir. Gazalî tarafından “Allah’ın ilk yarattığı şey akıldır.” hadisinde geçen akıl, “Talim görmeye muhtaç olmadan zatı ve cevheri ile eşyayı idrak eden melek.” şeklinde açıklanırken “Allah’ın ilk yarattığı şey, kalemdir.” hadisi de zikredilip iki hadisin açıklaması şu şekilde yapılmıştır: Buradaki “kalem”in ismi akıl olan bir melek manasına geldiği kabul edilmezse, iki hadis arasında bir çelişki hasıl olur. Muhtelif itibarlar ile bir şeyin birçok ismi olması mümkündür. Zatı itibarıyla “akıl”, Allah ile mahlukat arasında vasıta olması itibarıyla “melek”, vahiy ve ilham yoluyla bilgileri kalplere naksetme görevini üstlendiği için “kalem” adını almıştır. İslam filozoflarının ve mutasavvıfların görüşleri ile Gazalî’nin görüşlerinin aynı noktada birleştiği, kalemin “akl-ı evvel” olarak kabul edildiği, bu açıklamalardan anlaşılmaktadır (Aydın, 2000: 183’ten akt. Koçak, 2014: 322). Kendi zatını ve başlangıcını idrak etmesi açısından akıl diye adlandırılan akl-ı evvel, Allah’ın yarattığı ilk soyut varlıktır. “Akl-ı evvel”, diğer varlıkların meydana gelişi ve bilgilerin yazılışında vasıta olması bakımından “kalem” diye adlandırılırken; nübüvvet nurunun yayılmasına aracılık etmesi bakımından da nur-ı Muhammedî olarak adlandırılır. Dolayısıyla “ilk akıl (akl-ı evvel)” ve aynı zamanda “en yüce kalem” tek bir nurdan ibarettir. Bu nur kula nisbet edilince “akl-ı evvel”, Hakk’a nisbet edilince “kalem-i a’la” adını da alır (Yavuz, 2001: 244).

Miraç hadisinde, Hz. Muhammed’in göğe yükseldiğinde birinci semada Âdem Peygamber’i gördüğü, oradan ikinci semaya yükseldiği, sırasıyla İdris, Musa ve İsa Peygamber’i gördüğü, altıncı semada İbrahim Peygamber’i gördüğü ifade edilmiş ve Hz. Muhammed’in “Sonra ben çok yükseklerle çıkarıldım, nihayet kalemlerin cızırtılarını işittim yüksek bir yere çıktım.” sözüne yer verilmiştir (Buharî, 1987: C 1/5352).

Kalemin “kader” anlamında kullanılması “Allah önce kalemi yarattı ve yaz buyurdu. Kalem ne yazayım dedi. Allah da kaderi ve ebediyete kadar olup bitecek her şeyi yaz buyurdu (Tirmizî, Sünen, IV, 458, no: 2155).” hadisi dolayısıyladır. Bu hadiste belirtildiği üzere kalemin semada en yüksek mertebelerde bulunması da kalemin İslamiyet’teki önemine dair bilgi vermektedir. Bu hadislerde de görüldüğü üzere kalemin İslamiyet’te önemli bir yeri vardır.²

² Kalemin Kur’an’da ve hadislerde bu şekilde yer alması, Türk-İslam toplumu tarafından mukaddes bir varlık olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Bu kutsiyetinden ötürü kalem kullanılamaz hâle gelse bile ayak altına atılmamış; ya dam başına konulmuş ya da toprağa gömülmüştür. Hatta kalem açılırken çıkan kamış yongaları, kırıntıları (bürade-i kalem) da bu şekilde mukaddes kabul edilmiş ve ayaklar altına atılmamıştır (Müstakimzâde, 1928: 740’tan akt. Şengün, 2008: 734). Kalem bu kutsiyetinden bazı hattatların kalem açarken çıkan yongaları herhangi bir yere atmayıp toprağa gömdükleri, ömürleri boyunca açtıkları kalemlerin yongalarını toplayıp ölünce sularının bunlarla ısıtılmasını vasiyet etikleri de bilinmektedir (Pala, 2003: 267). Hattat Ispartalı Mustafa Tevfik Efendi (ö.1335/1917) ömrü boyunca kullandığı kalemlerin kırıntılarını atmamış, vefatında gasil suyunun içine bu kırıntıların atılmasını ve bedeninin o su ile yıkanmasını vasiyet etmiştir (Müstakimzâde, 1928: 740’tan akt. Şengün, 2008: 734).

Topkapı Sarayı'nda (Padişah Silahları Seksiyonu 1/90) bulunan, Fatih Sultan Mehmed'in kılıcının üzerindeki dua metninde "... *Sultan Murad Han'ın oğlu Mehmed Han'ı destekle, kuvvetlendir ve onun kılıcının kını şeriat düşmanlarının boynuna yakın olsun, kaleminin mürekkebine âlemlerin Rabbi yardım eylesin.*" diyerek kalemin mürekkebine yardım dilenmesi de Türk-İslam geleneğinde kalemin yerinin ve öneminin anlaşılması konusunda yardımcı olmaktadır.

Kalemin mukaddes bir varlık olarak kabul edilmesi sadece kalemin kendisiyle sınırlı kalmamış, kalemle yazılmış metinler hatta mürekkep ve kâğıt da kutsal kabul edilmiştir. Herhangi bir yazıya veya yazılı herhangi bir şeye hürmet etmek, onun üstüne basmamak, oturmamak, onu tahkir etmemek, ayak altlarına veya pis yerlere atmamak, pis yerlerde ve kötü işlerde kullanmamak dinin emirleri ve yasakları arasında kabul edilmiştir. Bu emir ve yasaklar yazılı belgenin veya belgenin muhtevasının nev'ine göre derece derece artmakta, nihayetinde harama, küfre kadar gitmektedir. Söz gelimi Kur'an, tefsir, hadis gibi mukaddes herhangi bir kitabı veya kitaptan bir sayfayı tahkir etmek, yere atmak, çiğnemek, yırtmak, kirletmek haram ve küfür kabul edilmiştir. Çünkü bir esere saygısızlık, o eserin sahibine saygısızlıktır. Bundan ötürü Müslümanlar kalem, kalemin kırıntıları, mürekkep, kâğıt, yazılı belge gibi varlıklara yapılacak saygısızlığı dinî edebe, Kur'an'ın 68. suresi olan Kalem Suresi'nin birinci ayetine, iman olgunluğuna aykırı bulmuş ve bu hususta çok ihtiyatlı olmayı tavsiye ve tembih edegelmişlerdir (Yazır, 1972: 74). Nitekim Kur'an-ı Kerim'in ilk inen suresine (Alak) "Oku!" buyruğuyla başlanması ve yine aynı surede Allahuteala tarafından yazı aracı olan kaleme ve kalem ehlinin onunla yazdıkları üzerine yemin edilmiş olması İslam'ın okuma yazmaya, bilime ve yazılı kültüre verdiği önemi göstermesi açısından oldukça anlamlıdır (Karaman, vd. 2012: C V/430).

Kalem sözcüğünün dilde de çok önemli bir yeri vardır ki kalem etrafında onlarca deyim ve kalıp ifadeler oluşmuştur. Örneğin "(bir şeyin üstüne) kalem çekmek, ceffelkalem, çalاکalem, kalem aşısı, kalem efendisi, kalem erbabı, kalem kaş, kalem kırmak (idam/ölüm kararı), kalem oynatmak, kalem savaşı, kalem şuarası, kaleme (veya kaleme kâğıda) sarılmak, kaleme almak, kaleme gelmemek, kaleminden kan damlamak, kalemine dolamak, kalemiyle yaşamak (veya geçinmek), kalem-kâr/ kalem-kârî, kalem-keş, kalem-rev, usta kalem (yazar)..." ifadeleri "kalem" in, birbirinden çok farklı anlam ilgileriyle, mecazlarla dilde önemli bir yer edindiğini bir nebze de olsa ortaya koymaktadır.

Kalemin toplum hayatında ne derece önemli olduğunu anlamak için söz konusu döneme o dönemin penceresinden bakmak da faydalı olacaktır. Günümüzdeki matbaanın, televizyonun, radyonun, bilgisayarların, tabletlerin, telefonların, fotoğraf makinelerinin... özetle görsel ve işitsel kayıt ve yayın cihazlarının/aletlerinin hepsinin yerini tutan tek araç kalemdi. Şairler, toplum hayatında bu denli önemli yer tutan kalemin etrafında teşbihler, mecazlar, kavramlar, kalıp sözler kullanarak geniş bir hayal dünyası oluşturmuşlardır. Bu hayal ve mecaz dünyası din, tasavvuf, sosyal yaşam, dil, insanın fiziksel yönleri, tarihsel kişiler, çeşitli araç gereçler, tabiat gibi birçok kaynaktan beslenmiştir. Bu çalışmada, zikredilen kaynakların "kalemin işlevleri, şekil özellikleri" ve "kaleme atfedilen karakter özellikleri"yle nasıl ve ne münasebette kullanıldığı üzerinde durulacaktır.

1. KALEMİN ŞEKİL HUSUSİYETLERİ VE İŞLEVLERİ

Divan şairleri kalemin şekil ve işlevleri çerçevesinde oluşturdukları hayal ve söyleyişlere farklı nazım şekilleriyle yazdıkları şiirlerde yer vermişlerdir. Şairler kalemin rengi, boğum kısımları, ucunda şak açılmış olması, batırıldığı mürekkebin renginden dolayı uç kısmının kırmızı veya

siyah olması... gibi özelliklerinden yola çıkarak kalemi çeşitli unsurlarla münasebet içerisinde kullanmışlardır.

1.1. Baş Aşağı Olması

Kalemin uç kısmı genellikle “baş” olarak düşünülmüş ve kullanılırken baş aşağı olmasından ötürü Tuba ağacı ve Harut³ ile Marut adlı sihirbaz meleklerle ilişkilendirilmiştir. Tuba, cennette kökü semada bulunan bir ağaçtır (Onay, 2016: 411). Şairler kalem ile Tuba ağacı arasında ilişki kurarken kaleme kutsallık atfetmişlerdir. Kalemin baş aşağı olması, saygıdan ötürü “başını ayak edip yürümek, başının üzerinde yürümek” şeklinde de düşünülmüştür.

Âşık Çelebi “Kalem, cennetin Tuba ağacıdır, bundan dolayı daima baş aşağı durur veyahut baş aşağı asılmış Sâhir-i Babil’dir.” diyerek kalemin, kullanılırken ağzının/ucunun aşağıda olması ile Tuba ağacının ve Harut ile Marut adlı meleklerin baş aşağı olması arasında ilişki kurmuştur.

Tûbî-i cennet dürür ki dâim olur ser-nigûn
Sâhir-i Bâbildür asılmış yâhûd ber-ser kalem (Âşık, K. 7/10)

Neşâtî şu beyitte “Kalem, başını ayak edip daima huzur içinde o yolda yürür, o yol öyle bir yoldur ki yüce vezirin methedildiği yoldur.” diyerek “kalemin saygıdan dolayı başını ayak yürüdüğü” tasavvuruyla hüsn-i talil yapmıştır.

Safâ-y-ile serini pây idüp yürür dâ'im
O rehde kim reh-i medh-i hidiv-i vâlâdur (Neşâtî, K. 15/12)

“Kim senin önünde kalem gibi, başının üzerinde yürümezse kader onun ömür yazısına (ömrüne) kalem çeker.” diyen Şeyhî, kalemin baş aşağı olmasını “saygıdan dolayı başının üzerinde yürümesi” şeklinde tasavvur etmiştir.

Önünce kim kalem gibi baş üzre yürümez
Takdir-i ömr hattına şol dem çeker kalem (Şeyhî, K. 10/27)

1.2. Başlık Takılması

Kamışı kalem hâline getirmek için rastgele bir noktasından değil, kamışın halka biçiminde olan boğum noktalarından biri kalemin arka tarafına gelecek şekilde kesilmesi gerekir zira bu şekilde kesilen kalem daha sağlam olur. Kalemin arka tarafına denk gelen bu boğum halkası şairler

³ “Harut büyü ve sihirde meşhur bir meleğin adıdır. Arkadaşı Marut ile birlikte Kur’ân’da adları anılır (Bakara/102). Tefsirlerde anlatılan çeşitli hikâyeler vardır. İsrailiyyat’tan olan bu rivayetlerin en meşhuru şudur: İdris Peygamber zamanındaki melekler, insanların günahkâr hallerine bakarak Allah’a “Ya Rab! Meleklerine secde ettirdiğin insanoğlu günah içinde yüzüyor, buna nasıl tahammül ediyorsun?” dediler. Allah onlara “Eğer siz onların yerinde olsaydınız aynı şeyleri yapardınız. Onlardaki nefis ve şehvet sizde olmadığı için böyle söylüyorsunuz.” deyince de ‘Haşa! Biz onlar gibi yapmazdık!’ dediler. O zaman Allah, en güvendikleri iki melek seçmelerini, o iki meleği imtihan için yeryüzüne indireceğini söyledi. Meleklerin en üstünlerinden olan Harut ile Marut’u seçtiler. Allah onları Babil’e indirdi. Babil’e indirilen bu melekler günaha bulaştılar. O zaman Babil’de ateş dolu bir kuyuya baş aşağıya asıldılar ve insanlarla sihir yoluyla konuşmaya başladılar. Kendilerine müracaat eden kişilere sihir ve büyü öğretiyorlar ancak bunu yapmanın günah olduğunu söylüyorlarmış (Pala, 2003: 205-206)”.

tarafından “başa sarılan sarık” biçiminde tasavvur edilmiştir. Söz konusu boğum halkası kalemin diğer kısımlarına nazaran siyaha daha yakın olmasından dolayı “Abbasi imame/sarık”⁴ şeklinde tasavvur edilmiştir.

Kalem, başına Abbasi sarık sararak riyazet içinde, zayıf ve solgun hakikat ehline benzer. Kalemin arka kısmına denk gelen boğumu başa takılan bir sarık gibi tasavvur edilmiştir ki bu boğum kısmı diğer yerlerine nazaran daha koyu, siyaha yakın renktedir. Kalem, bu siyah “imamesi”yle hakikat ehline benzetilmiştir.

Urınur başa ‘Abbâsî ‘amâme
Nizâr-ü-zerd ehl-i hâle benzer (Necâtî, K. 10/8)

Kalem, övünmenin Kâbe’sini tavaf etti fakat bir daha tavaf etmeyi arzu eder; bundan sonra ona Abbasi sarık yakışır. Kalem yapılacak kamışın boğum noktası, kalemin arka/sırt kısmına denk gelecek şekilde kesilir. Sonraki aşamalarda⁵ siyaha yakın bir hâl alan kalemin sırt kısmındaki boğum başa takılan bir sarık olarak tasavvur edilmiştir.

Ka’be-i medhün tavâf itdi yine itmek diler
Hâmeye min ba’d Abbasî imâme yaraşur (Ş. Yahyâ, G. 131/4)

1.3. Bedenin Rengi

Kamış, henüz kökünden ayrılmamış bir bitki iken yeşil renklidir. Kamışlar, kesilip kökünden ayrıldıktan bir süre sonra biraz kurur ve sarıya yakın bir renge ulaşır. İstenilen sertliğe ulaşması için de gübreye yatırılır. Bu durumda bir süre sonra, asıl rengi sarı olan kalem, yanarak kahverengiye çalan tatlı bir siyahlık kazanır (Şentürk, 2015: 47). Bu renginden dolayı kaleme “esmer” lakabı yakıştırılmıştır (Müstakimzâde, 604’ten akt. Yazır, 1974: 165). Kalemin çeşitli

⁴ “Abbasi imame” bir tür siyah sarıya verilen addır. Sarık başın etrafına sarılarak yani başın etrafında döndürülerek takılan bir kıyafettir. “Tavaf etmek” de bu yönüyle sarıya benzemektedir. Çünkü bu eylem, Kâbe’nin etrafında dönülerek yapılmaktadır. Ayrıca “Kâbe” ve “Abbasi imame” sözcüklerinin bir arada kullanımı Hz. Muhammed’in Kâbe’nin fethi sırasında sarındığı siyah sarığı hatırlatmaktadır. Zira bundan önce Hz. Peygamber’in, çoğunlukla beyaz renkte sarık sarındığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra Kâbe’nin siyah örtüsü ve Abbasi imame’nin rengi de uyum içerisindedir. Bu arada Kâbe örtüsünün Halife Nasır zamanında yeşil örtüyle örtülüyken yine onun zamanında siyah örtü ile örtülmeye başlandığını hatırlatmak gerekir (Ünal, 2001: 18’den akt. Dinçer Berdibek, 2017: 80). Hatta bu dönemden sonra Kâbe hep siyah örtü ile örtülmeye devam etmiştir.

⁵ Kamışın kalem olma aşamasına bakıldığında bu süreci gözlemlemek daha kolaydır çünkü kamış, kalem aşamasına gelinceye dek pek çok süreçlerden geçer. Öncelikle gübre içerisinde -at gübresi en makbul sayılanıdır- ve güneşte yaklaşık bir, bir buçuk yıl kamışlar bekletilir (Dinçer Berdibek, 2017: 81). Bu durumda bir süre sonra, asıl rengi sarı olan kalem, yanarak kahverengiye çalan tatlı bir siyahlık kazanır (Şentürk, 2015: 47). Bu işlemten sonra kamışın kalem olmak için uygun koşullara ulaştığı gözlemlenir. Böylece artık onlar; kuru, noktasız ve yere atıldığında sesi tiz çıkan bir hâl döner. Kamışın yaklaşık bir karış mesafede bir var olan boğumları genellikle kalemin sırt kısmına denk gelir ve kamışın renk olarak en koyu kısmı buradadır. Bu hafif boğumlu ve siyaha yakın kahverengi olan kısım da şekil ve renk olarak Abbasi imameyi anımsatır ve başına siyah sarık sarılan ulemeden bir kimsenin düşünülmesine olanak sağlar (Dinçer Berdibek, 2017: 81).

aşamalarda renkleri, batırıldığı mürekkepten dolayı ucunun kırmızı ve siyah olması şairlerin kalemi farklı hayal unsurlarıyla kullanmasına zemin hazırlamıştır.

Şu beyitteki “Kalem, kamışlığa yeşil elbise ile gelmişti, şimdi senin yüzündeki ayva tüyelerinin (yazının) arzusuyla karalar giyinmişse şaşırılmamak lazım.” ifadesiyle kamışın çeşitli aşamalardan geçirilerek kalem hâline getirilirken renginin esmerleşmesinin ve mürekkebe batırılmasından dolayı siyahlaşmasının sebebi sevgilinin yüzündeki ayva tüyelerini arzulaması olarak tasavvur edilmiştir.

Hatun hevâsı ile şimdi kara giyse ne var
Libâs-ı sebz ile gelmişdi neysitâna kalem (Âlî, K. 77/2)

Yas tutmak konusunda şairler “kara giymek” üzerinde durmuşlar, bundan ötürü de beyitlerde rengi gerçekte siyah olan unsurları matem tuttukları için siyah giymiş olarak tasavvur etmişlerdir (Keskin, 2009: 440). Ulvî de “Kalem karalar bağladı, kılıç karalar giydi; kılıç ve kalem benim için yas tutar.” diyerek kamışın belli aşamalardan geçirilip kalem hâline geldiği süreçte siyaha yakın bir renk almasını “kara sarınarak kendisi için yas tutmak” şeklinde tasavvur etmiştir.

Kara sarındı kalem tîg karalar geydi
Kalem ü tîg tutarlar benüm için mâtem (Ulvî, K. 14/6)

“Derdimi açıklamak üzere kalemi elime alınca kâğıt ve kalem baştan sona kapkara oldu.” şeklinde günümüz Türkçesine çevrilen bu beyitte şair, kalemin renginin doğal olarak siyah olmasının kendi dertlerinden kaynaklandığını ifade ederek hüsn-i talil yapmıştır. Kâğıdın siyah olması ile de “Derdim o kadar çoktu ki hepsini yazmaya çalışınca kâğıtta beyaz yer kalmadı.” anlamını düşündürmek için mübalağa yapmıştır.

Aldum kalem elüme gamımı beyân kılam
Kapkara oldı kâğıd ile cümle bu kalem (Rıdvân, G. 547/1)

“Amber kokulu/renkli elbise giymiş kalem, insanların dilini bilen tercümandır.” diyen şairin kalem ile amber arasındaki münasebet kurması her iki unsurun da hem siyah olması hem de güzel kokması dolayısıyladır. Kalemin kokusunun amber kokulu/güzel olması siyah mürekkebin terkibine katılan siyah ve güzel kokulu amber maddesi dolayısıyladır.

Tercemân-ı zebân-şinâs-ı ümem
‘Anberîn câme-pûş ya’ni kalem (İhyâ, M. 2/8)

1.4. Boğum Boğum Olması

Kamış kalemin belli yerlerine denk gelen kamış boğumları şairler tarafından kemer olarak nitelendirilmiş ve kalemin “hizmet etmek üzere beline kemer kuşanmış” olarak tasavvur edilmesine imkân sağlamıştır.

Kalemin uzun boyu boğum boğumdur, sanki hizmet etmek üzere bir iki kemer takmıştır. Kamışın üzerindeki boğumlar Bâlî tarafından, hizmet etmek üzere takılan kemer olarak tasavvur edilmiştir. Şairin bu tasavvuru hüsn-i talil örneğidir zira hizmet sunan kişiler genellikle önlük, kuşak, kemer tarzı unsurlar kullanırlar. Eskiden medreselerde imaret işleri konusunda hizmet

eden talebeye “imaret kemeri”; genel olarak işlere bakan, hizmet eden talebeye de “kemer” denilmesi (Pakalın, 1993: 1/63, 241) hizmet ederken kullandığı kemer dolayısıyladır.

Kadd-i bülendi olduğu budur boğun boğun
Kuşandı hizmetünde bir iki kemer kalem (Bâlî, K. 13/5)

Sehî Bey de kalemin üzerine denk gelen iki kamış boğumunu kemer olarak tasavvur etmiş ve “Kalem senin hizmetinde olduğunu göstermek için, senin hizmet kulun gibi, beline hemen iki kemer taktı.” demiştir.

Kulun gibi kalem kuşanup hizmetinde cüst
Bağlandı belüne iki yirden kemer nişân (Sehî Bey, K. 28/22)

1.5. İçinin Boru Biçiminde Boş Olması

Kamış kalemler boru biçiminde, içi boş bir kamışın çeşitli aşamalardan geçirilmesinden sonra özel yöntemlerle kesilme ve yontulması sonucunda elde edilen bir araçtır. Kalemin “bağrı delik, zihni boş” olarak tasavvur edilmesi, kamışın içinin boru biçiminde -boş- olmasından dolayıdır.

“Kalem senin emrin ile İslam ülkesine dâhil oldu, bu durumu kıskanan o kıskanç insanların bağrı da kalemin bağrı gibi delinsin!” diyen şair, kamış kalemin içinin bir borunun içi gibi boş olmasını göz önünde bulundurarak kalemi “bağrı delik” şeklinde nitelendirmiş ve kıskanç kimselerin bağrının da bu şekilde delinmesi için beddua etmiştir.

Hâme-veş bağrı delinsün yine ehl-i hasedün
Girdi ol emrün ile mülket-i İslam’a kalem (Ziyâ’î, K. 6/23)

Nâ’ilî, kalemin içinin boş olmasını olumlu bir hayalle zihninin boş ve nur ile dolu olması şeklinde tasavvur ederek “Zihninin boş ise ne olacak sanki nur ile dolusun; sonuç olarak hem ayna hem de ayna mahfazasıdır.” demiştir.

Hâlî ise zihnün n’ola envâr ile pürsün
Hâsıl bu ki hem âyîne hem âyîne-dânsın (Nâ’ilî, K. 25/13)

1.6. Kâğıt Üzerinde İlerleyişi

Kalemin kâğıt üzerinde ilerleyişi kalemin ayağı çabuk, güçlü, binicisini asla zor durumda bırakmayan bir ata; kâğıda sürtünmesinden çıkan gıcirtının (saririn) ney’in sesine; ilerlerken kâğıda dökülen mürekkebinden ötürü misk dökken ahuya; salınarak ilerlemesinden dolayı sülüne, bir sarhoşa benzetilmesine vesile olmuştur.

“Kalem yaradılışlı, ayağına çabuk atıma dizginlerini takıp hazırlarsam düşman süvarisi ayak altında karınca gibi kalır.” diyen Abdî, kalemi fahriye unsuru olarak kullanmış; kalem ile at arasında kurduğu ilgi ile kendi sanatçı kişiliğini bir ata, düşmanıninkini ise bir karıncaya benzetmiştir.

Edersem esb-i çâbü-k-pây-ı kill-i tab’ıma dizgîn
Ayak altında mûr-âsâ kalır cünd-i ‘adû nâçâr (Abdî, K. 11/6)

Âsım ise “Kalem bir Arap atıdır, usta biniciyi yokluk vadisine düşürmez.” diyerek usta binici ile yazar/şair arasında, kalem ile de Arap atı arasında ilgi kurmuştur. Yazar hüner sahibi biriyse, kalem onu asla yokluk vadisine (yoksulluğa) düşürmez zira kalem şair için bir nevi geçim aracıdır. Kalemi sayesinde makam, hediyeler ve geçimini sağlayacak maddi kazanç elde eder.

Bir kümeyt-i ‘Arabî’dür düşürür sanma sakın
Şeh-süvâr-ı hüneri vâdi-i hirmâna kalem (Âsım, K. 11/15)

Nazîm de “Ey siyah gem vurulmuş at, düşünce meydanında yürümenin vaktidir.” diyerek , kalemin uç (ağız) kısmının mürekkebe batırılmasından dolayı siyah olması ile siyah gem takılmış at arasında ilgi kurmuştur. Ayrıca kalemin kâğıt üzerinde ilerlemesini de atın yürümesine benzetmiştir.

Vaktidür ey edhem-i müşğîn-licâm
Arsa-i endîşede eyle hıram (Nazîm, Divan 2, M. 3/2)

Ney veya nây kamıştan yapılmış üfleli bir çeşit müzik aletidir. Kalem ile ney münasebeti hem her ikisinin de kamıştan yapılmış olmasına hem de kalemin kâğıda sürtünmesinden çıkan gıcirtının (saririn) ney’in inleyen ve lahuti sesine teşbih edilmesine dayanmaktadır. Ayrıca ikisi de eğlence ve şiir meclislerinde sıkça yer almaktadır; ney sesiyle, kalem ise yazdığı şiirlerle duyguları ifade edip yüreğe dokunmaktadır. Âlî de kalem ile ney arasındaki bu benzerliklerden yola çıkarak “Kalem, benim kara bahtımı mürekkebe sorup dinlemeseydi ney gibi daima feryat eder miydi?” diyerek kalemin kâğıt üzerinde çıkardığı sesin sebebini hüsnî talile başvurarak açıklamıştır, ayrıca bu sesi feryat eden, inleyen ney’in sesine benzetmiştir.

Midâda sormasa baht-ı siyâhumun haberin
Hemîşe ney gibi başlar mıdı figâna kalem (Âlî, K. 77/13)

Sülün, genellikle süslü olması ve salınarak yürümesi ile anılır. Kalemin, yazı yazarken kâğıt üzerinde dümdüz değil de harflerin şekline göre ilerlemesi şair tarafından sülünün salınarak yürüyüşü şeklinde tasavvur edilmiştir ve bu tasavvur şu şekilde ifade edilmiştir: Kalemim, senin niteliklerinin/övgülerinin bahçesinde yürümeye başladığından beri bir cennet sülünüdür.

Bâğ-ı vâsfinda ideli reftâr
Bir tezerv-i cinândur hâmem (Vahyî, K. 10/19)

Şiirlerde kalem ile ahu arasındaki münasebet daha çok ahunun sekerek gezmesi ve bu esnada misk dökmesi ile kalemin kâğıt üzerinde gezerken mürekkep “dökmesi/bulaştırması” arasında ilgi kurulmuştur. Ahu etrafa nasıl misk saçarsa kalem de kâğıda öyle mürekkep saçır. Misk ile mürekkep arasındaki münasebet eskiden mürekkebin içerisine misk (ve benzeri kokulu maddeler) katılması ve miskin de mürekkebin de siyah renkli olmasına dayanmaktadır. Bu münasebet Fuzûlî’nin beytine şöyle yansımıştır: “Kalem, Tatar ahusu gibi yürür, geçtiği her yere misk döker.”

Ne yirde kim yügürür nâfe nâfe müşğ töker
Dutubdurur revîş-i âhu-yi Tatâr kalem (Fuzûlî, K. 33/6)

Tıflî ise kalem ile ahu arasındaki bu benzerliği bir fahriye unsuru olarak kullanıp “Kalemim, gümüş zemine misk saçır çünkü o misk yağdıran bir ahudur.” demiştir.

Ferş-i sîmîne nâfe-rîzende
Âhû-yı müşg-bârdur kalemim (Tıflî, K. 1/10)

1.7. Ucunda (Ağzında) Kıl Olması

Eski Türk ressam ve müzehhiplerinin minyatür yapmak ve ince çizgiler çizmek için kullandıkları fırçaya “kıl kalem” denmiştir. Bu fırçalar tek kıldan yapılmıştır (Pakalın, 1993: 2/266). Şairler kalemin ucuna takılan bu kılı kalemin dilinde tüy bitmesi, kalemin kıl kapması, şairin/âşığın boynu, Zühre yıldızının sazının teli, kıl ucu kadar haber, sevgilinin zülfü, sevgilinin kirpiği... gibi unsurlar ve hayaller ile münasebet içerisinde kullanmışlardır.

Eskiden küçük yazılar yazmak, ince çizgiler çizmek için kamış kalemlerin ucuna kıl takılmıştır. Sehî Bey de bu durumu “Gümüş sineli kalem, sevgilinin niteliklerini o kadar çok söyledi/anlattı ki ağzında (dilinde) tüy bitti.” şeklinde ifade etmiş ve hüsn-i talil yapmıştır. Ayrıca “yârün miyânı” ifasiyle “tü” sözcüğünü aynı beyitte kullanarak sevgilinin kıl gibi ince belini düşündürmüştür.

Şu denlü söyledi yârün miyânı vasfımı kim
Bitürdi tü ağzında bu sîmber hâme (Sehî Bey, K. 32/14)

“Gubar veya gubari, hat sanatında kullanılan çok ince ve küçük bir yazı türüdür. Toz kadar ince/küçük olmasından ötürü gubari olarak adlandırılmıştır (Mermer ve Koç Keskin, 2005: 35)”. Gubari ve benzeri küçük yazıları yazmak için kalemin ucuna kıl takılır ve çok hassas, ince bir işçilikle çalışılır. Şair de “Kalem, senin zülfünü diline alıp gubari yazısını yazdı; hassastır, ince eleyerek yapar işini ancak kıl kapar, rahatsız/tedirgin olur.” diyerek kalemin ucundaki bu kılın, sevgilinin zülfü olduğunu ifade etmiş ve kalemin çok hassas olduğunu söyleyerek kıl kapacağını, tedirgin olacağını dile getirmiştir. Ayrıca şair “gubâr-ı hattını” sözüyle sevgilinin ayva tüylerini de düşündürmüştür.

Yazdı gubâr-ı hattını zülfin alup dile
Nâzîkdür ince dikkat-ile kıl kapar kalem (Bâlî, K. 13/3)

“Kalem, hokkanın ağzından kıl ucu kadar küçük bir haber alabilmek için görsen hokkanın ağzını nasıl arar.” diyen Sehî Bey “kıl ucu kadar haber” ifadesiyle kalemin ucuna kıl takılmasını düşündürmüştür. Ayrıca kalemi hokkanın içindeki mürekkebe batırıp yazı yazmayı “hokkanın ağzını arayıp haber almak/çekmek” şeklinde tasavvur etmiştir.

Kıl ucu denlü haber çekmege dehânundan
Devâtun ağzını görsen nice arar hâme (Sehî Bey, K. 32/6)

1.8. Ucundaki Mürekkebin Rengi

Kalemin batırıldığı mürekkebin rengi şairler için farklı hayallere zemin hazırlamıştır. Şairler kalemi bazen bir kuş gagası veya ayağı, bazen de gözlerinden kara kan akıtan bir kişi şeklinde tasavvur etmiştir.

1.8.1. Ayağının siyah olması

Tavus, oldukça süslü ve güzel bir kuştur ancak ayakları vücudu gibi süslü değil; siyah veya siyaha yakın bir renktedir. Şair de beyitte tavusun bu yönü ile kalemin uç kısmının siyah olması arasında ilgi kurup “Kalem, hüner cennetinin bahçesinin tavusu olduğu için mürekkep onun ayağını siyah yapmıştır.” diyerek mürekkebin kalemin ayağını siyah etmesini kalemin tavus kuşu olmasına bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır.

Ne kalem bâğ-ı Behişt-i hünerün tâvûsı
O sebebden siyeh etmiş kademin reng-i midâd (Sa’dî, K. 3/3)

1.8.2. Kan akıtması

“Ak kâğıdın üzerine kara kanımı akıtarak beni bazen başımın üzerinde yürütür.” diyen Rûşenî, kalemi konuşturmuştur. Ayrıca kalemin uç kısmını, başı olarak; siyah renkli mürekkebi de kanı olarak tasavvur etmiştir.

Geh yügürdür başum üstinde revân
Akıdup ağ kağıd üsne kara kan (Rûşenî, M. 6/3)

Gâlib de “Eğer güzellerin lal kırmızısı dudaklarının güzel manalarını söylesem kalemin yakut gibi olan damarından hep kan damlardı.” dediği beytinde sevgilinin lal kırmızısı dudağını kırmızı mürekkep ile yazarken kalemin ucuna gelen kırmızı mürekkebi kan damlamak olarak tasavvur etmiştir.

Hep kan tamardı reg-i yâkût kalemden
Ger manî-i rengîni desem la’l-i bütândır (Ş. Gâlib, K.28/20)

1.8.3. Yüzünün, ağzının (gagasının) rengi

Kalemin ucu mürekkebin rengine göre kırmızı, yeşil, siyah vb. renge bürünür. Ayrıca şak açıldığı için tıpkı bir kuş gagası gibi iki parçalı bir hâl alır. Kalemin ucunun rengi ve şekli şairlerin kalem ile papağan, kumru gibi kuşlar arasında münasebet kurmasına vesile olmuştur.

Şu beyitlerde, Rûşenî’nin kalemin uç kısmı ile ilgili tasviri genel olarak şöyledir: Yüzümü bazen beyaz, bazen siyah, bazen sarı, bazen kırmızı, bazen de yeşil yapar. Bazen papağan gibi kırmızı gagalıyım, bazen sarı bazen de mavi. Bazen sandal renkliyim bazen de yeşil renkli, özetle her renge boyanırım. Yüzüm yedi renk ile renklendirilmiştir, sözüm ise yetmiş iki dilden daha fazladır. Rûşenî’nin kalemin ucu ile ilgili tasviri tasavvuftaki renk simgeciliğini hatırlatmaktadır. Özellikle birinci beyitteki beş renk (beyaz, siyah, sarı, kırmızı, yeşil) “Letâif-i hamse⁶” olarak

⁶ “Letaif-i hamse”, Arapça, beş latife demektir. İnsana ait menfuh ruhun beş tavrı vardır: Kalb, ruh, sır, hafi, ahfa (çok gizli). Bunlar, emr âlemine aittir. Bir de halk âlemine ait “nefs” latifesi vardır. Bu latifeler birbirinin içinde gizlenmiştir. Bir sonraki bir öncekinden daha latiftir. Her latife, bir peygamberin ulaştığı manevî hakikati temsil eder: Kalb latifesi, Hz. Adem’in kademi altında; ruh Hz. İbrahim’in; sır Hz. Musa’nın; hafi Hz. İsa’nın; ahfa ise Hz. Muhammed’in kademi (ayağı) altındadır, denir. Bunların her biri, farklı kozmik renkler içerir: Kalp kırmızı, ruh sarı, sır beyaz, hafi siyah, ahfa yeşil renklidir (Cebecioğlu, 2009: 398).

nitelendirilen renklerdir. Ayrıca Rûşeni kalemin yüzünün “yedi levn ile mülevven” ve sözünün “yetmiş iki dilden artuk” olduğunu söyleyerek kaleme arif⁷ niteliği kazandırmıştır.

Gâh ider yüzüm sefid ü geh siyâh
Gâh zerd ü gâh surh u sebz gâh (Rûşenî, M. 6/2)

Surh minkârum gehî bebgâ kimi
Zerd-râ geh nîl-gûn şeydâ kimi (Rûşenî, M. 6/4)

Gâh sandal rengem u geh sebz-fâm
Hasılı bu boyanur her renge hâm (Rûşenî, M. 6/5)

Yidi levn ile mülevvendür yüzüm
Yitmiş iki dilden artuktur sözüm (Rûşenî, M. 6/6)

Kumru siyah gagalı bir kuştur, kalemin ucu da sürekli mürekkebe batırıldığı için siyahtır; ayrıca kalemin ucu kuş gagası gibi iki parçadan oluşmaktadır. Bu renk ve şekil benzerliği Rûşenî'nin beytine “Kumru gibi okuyanın, zift renkli gagam var; keklik yürüyüşlü, papağan dilli, Anka sesliyim.” şeklinde yansımıştır.

Kumrî-i kârî menem minkâr-ı kîr
Kebg-rev bebgâ-zebân ‘Ankâ-safir (Rûşenî, M. 6/12)

1.9. Ucundan Mürekkep Akması

Hokkaya batırılan kamış kalemin ucunda biriken mürekkebin fazlası hokkaya damlasın diye kalem, hokkanın üzerinde kısa bir müddet bekletilir veya hafifçe sallanır. Bu esnada ya da kâğıt üzerindeyken kalemin ucundan damlayan mürekkep şairler tarafından genellikle gözyaşı olarak tasavvur edilmiş ve teşhis sanatı yoluyla kaleme bir insan özelliği atfedilerek kalemin ağladığı belirtilmiştir. Bazen de bu durum kalemin dilinden “sevda dökülmesi” veya gözlerine “kara su inmesi” şeklinde tasavvur edilmiştir.

“Sevgilinin kılıcının açtığı yarayla kalem gibi ağlardım, [şimdi] kalem ve kılıcını överek mutlu olsam ne olur sanki?” ifadesiyle kalemin ucundan damlayan mürekkep ile âşığın gözünden akan yaş arasında ilişki kurulmuştur.

Zahm-ı tîgıyla kalem gibi olurum giryân
Vasf-ı tîg u kalemiyle nola olsam hurrem (Nazîm, Divan 4, K. 20/1/10)

“Kılıç gülerek kahreder, kalem ağlayarak mutlu eder; dost ve düşmanla bu şekilde meşgul oldular.” şeklinde günümüz Türkçesine aktardığımız bu beyitte şair, kalemin ucundan mürekkep akmasını kalemin ağlaması olarak tasavvur etmiştir. Ayrıca çoğu zaman “seyf u kalem, tîg u

⁷ Arif, renksizlik makamında her rengi görüp, bilip, değerlendirip ona göre hareket eder. Zira o, fenada, “Allah’ın rengi” (Sıbgatullah) olan renksizliğe kavuşmuş; yetmiş iki milletin veya (meşrebin) dilini anlar ve konuşur hâle gelmiştir. Renksizlikte bütün renklerin bulunduğu gibi, Allah’ın rengi olan renksizliğe ulaşmış sufilerde de tüm meşreb ve renkler bulunur (Cebecioğlu, 2009: 105).

kalem” şeklinde birlikte ve yan yana anılan, münazaralara konu olan kalem ve kılıç tezatlığı burada teşhis sanatıyla kendini göstermiştir.

Biri handeyle ider kahr ol biri giryeyle şâd
Oldılar derkâr-ı hasm ü âşinâ seyf ü kalem (İhyâ, G. 199/8)

Nesîmî “Ey sevgili, senin güzelliğinin niteliklerini yazmaya niyetlendim fakat kalemin dilinden hep sevgi/kara (kötülük) döküldü.” diyerek kalemin ucundan akan siyah mürekkebi sevda sözcüğüyle ifade edip bu sözcüğü de tevriye sanatıyla hem sevgiyi hem de kötülüğü düşündürecek şekilde kullanmıştır.

Hüsnünün vasfını yazmağlığa ‘azm eylemişem
Kalemün dili ucundan hamu sevdâ tökilür (Nesîmî, G. 99/5)

“Yazar/hattat [kâğıda] bakmaktan dolayı, kalem gibi, gözlerine kara su inse bile gubari hattını (yazısını) senin yüzündeki ayva tüyelerine benzetemez.” diyen Fuzûlî burada kalemin ucuna inen mürekkebi “kalemin gözüne kara su inmek” şeklinde tasavvur etmiştir. Beyitte kullanılan “kara su/karasu⁸” hem kör olmayı hem de kalemin ucuna siyah renkli mürekkebin akmasını düşündürecek şekilde kullanılmıştır.

Ohşadabilmez gubârını muharrir hatuña
Hâme tek bahmakdan inse gözlerine kare su (Fuzûlî, K. 3/6)

1.10. Ucunun Diken Gibi Sivri Olması

Kalem ile diken arasındaki münasebet, kalemin ucunun dikenini andıran bir eğrilikle kesilmesi ve sivri olmasıyla alakalıdır. Kalem ile diken arasındaki münasebette şairlerin kastettiği/muhatap aldığı kişiler düşmanlar, haset sahibi insanlar, dost yüzlü düşmanlar, işi gücü kötülük yapmak olan insanlardır. Kalem bu insanlar veya onların gözleri için bir diken olarak tasavvur edilmiştir.

Kalemim, dost görünüşlü düşmanların gözüne diken okudur. Tıflî bu beyitte kalemin ucunun şekil bakımından dikene benzerliğini göz önünde bulundurarak kalem ile diken arasında ilgi kurmuş ve kaleminin dost görünüşlü düşmanların gözüne diken olduğunu dile getirmiştir.

Sûret-i dostîde düşmenünün
Çeşmine navk-i hârdur kalemim (Tıflî, K. 1/32)

Kalemi ile ok arasında münasebet kuran Fennî, “Kalem, kıskanan (çekemeyen) insanların gözlerine diken ve ok gibi batmasaydı her zaman altın kalem ve mürekkep kullanırdım.” diyerek altın kalem ve mürekkep kullanmama sebebini, kalemin kıskanç insanların gözlerine diken gibi batmasına bağlamaktadır zira onlar için altın gibi değerli bir madenden yapılmış kalem ve mürekkep kullanmaya değmez.

Batmasaydı dîde-i hussâda hâr u tîr-veş
Kullanırdım her zaman altun mürekkep zer kalem (Fennî, K. 24/30)

⁸ Çoğunlukla gözün iç basıncının çoğalmasıyla kendini gösteren, körlüğe sebep olabilen bir göz hastalığı, glokom (<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 31/12/2020).

Biçimsel benzerliklerinden dolayı ok ile kalem arasında münasebet kuran bir başka şair de Nefîdir. O da “Eğer bir şair, onun hızla ileri atılışını yazarsa, kalemi ok gibi atılır, elinde duramaz.” diyerek kalemin ok gibi hızlı bir şekilde “ileri atılacağını” ifade etmektedir.

Atılır hâmesi ok gibi elinde durmaz
Etse bir şâir eger medh-i şitâbın imlâ (Nefî, K. 17/11)

1.11. Ucunun İki Parça Olması

Kamış kalemlerin ucu, açılan şaktan dolayı iki parçadır. Bu durum şairler için birçok hayal vesilesi oluşturmuştur: Kalemin ucu dil (zeban) olarak adlandırdığında “dili kırık (dile uygun konuşmayı tam olarak öğrenememiş), lezzetten dili yarılmak”, dudak olarak adlandırıldığında “korkudan dudağı çatlamak”, çatal biçiminde düşünüldüğünde “Zülfıkar”, yaka olarak düşünüldüğünde “yakasını yırtmak (çâk-i girîbân), ağız olarak adlandırıldığında “kuş gagası” gibi hayallere, teşbihlere vesile olmuştur.

1.11.1. Dili tam olarak öğrenememesi

“Kalem, yakın zamanda gelmiş Hintli bir taze fidandır, dili kırık olsa buna şaşırılmamak lazım.” diyen Tıflî bu beyitte “dili kırık” sözünü gerçek anlamıyla kalemin ucunun yarık olmasını, mecaz anlamıyla da kalemi benzettiği Hintlinin konuşmasının tam bir Anadolu gibi olmamasını düşündürecek şekilde kullanmıştır.

Yakında geldi o bir nev-nihâl-i Hindûdur
Şikeste olsa ‘aceb mi dahî zebân-ı kalem (Tıflî, G. 131/2)

1.11.2. Dilinin tatlılıktan, lezzetten dolayı yarılması

Daha çok mürekkep alması için kamış kalemin uç kısmına şak açılması, şairler tarafından çeşitli hayallere vesile olmuştur. Aşağıdaki beyitte şair de “Kalemin dilinin yarık olmasının sebebi, ezberlediği şiirin sözlerinin tatlılığıdır.” diyerek bu şakkın/yarığın, kalemin ezberlediği şiirden kaynaklandığını tasavvur etmiş, hüsn-i talil yapmıştır.

Lezzet-i güftâr-ı şîrînünle yarıldı dili
Eyleyelden şîr-i şekker-rîzünü ezber kalem (Âşık, K. 7/22)

Sehî Bey’in “Kalem, senin dudağının sırlarından haber verdiği zaman, dudağından aldığı lezzetten dolayı dili ikiye yarılr.” dediği bu beyitte de kalemin ucundaki şakkın, kalemin sevgilinin tatlı dudağının sırlarından bahsetmesinden aldığı lezzetten kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Zebânı iki yarılr safâ-yı lezzetden
Ne dem ki râz-ı lebünden virür haber hâme (Sehî Bey, K. 32/7)

1.11.3. Dudağa benzetilmesi

Hilmî’nin “Kalemin çehresi (biçimi), Hz. Muhammed’in sırrı olan Hz. Ali’dir. Bedeninde iki dudak vardır.” dediği bu beyitte kalem ile dudak arasında şekle dayalı ilişki kurulmuştur zira kamış kalemin ucu ortadan yarıktır, onun bu şekli şair tarafından dudağa benzetilmiştir.

Şekl-i kalem cânım esrâr-ı Muhammed ‘Alî’dir bil
Cism içine iki dudak sır dahi insân (Hilmî, G. 62/5)

1.11.4. Dudağının korkudan çatlaması

“Bir kusur işleme korkusuyla kalemin dudağı çatlar; kalem, şaşkınlığından başı dönüp titrer.” diyen Fennî Hz. Muhammed’i konu aldığı bu beytinde, kalemin ucundaki şakkın/çatlağın sebebinin olarak Hz. Muhammed’i anlatırken hata yapma korkusu olduğunu söylemiş, hüsn-i talil yapmıştır.

Havf-ı taksîrâtla çatlar dudağı hâmenin
Hayretinden mest-i sergerdân olur titrer kalem (Fennî, K. 24/50)

1.11.5. İki dilli Olması

Nâ’ilî “Dilinin iki tane, elbisenin de siyah olması sorun olmaz zira sen şüpheli bilgileri araştıran saray habercisisin (casususun).” diyerek uç kısmındaki çatlaktan dolayı kalemi iki “dilli”, yani iki lisan bilen haberci veya casus olarak tasavvur etmiştir.

Çift olsa zebânun siyeh olsa n’ola câmen
Câsûs-ı serâ-perde-i tahkik-i gümânsın (Nâ’ilî, K. 25/2)

1.11.6. Papağana benzetilmesi

Papağan genellikle Mısır ve Hindistan gibi ülkelerden getirilen, renkli tüyleri olan, belli bir eğitim sonrasında konuşma yeteneği kazanabilen bir kuştur. Konuşma eğitimi genellikle ayna karşısında verilmiştir. Ayrıca şeker ile beslenmesiyle de şiirlere konu edilmiştir. Kalem ile papağan arasındaki şu benzerlikler, şairlerin kalemle papağan arasında münasebet kurmasına zemin oluşturmuştur: Kalemin ağzının yarık olması ile papağanın gagası; kalemin, içerisine şeker ve bal katılan mürekkebe batırılması ile papağanın şekerle beslenmesi; kalemin yazı yazmasının konuşma şeklinde tasavvur edilmesi ile papağanın konuşması; kalemin de papağanın da benzer coğrafyalardan (Hindistan, Mısır...) getirilmesi.

“Ne benim tatlı şiirim şeker gibi bir şeker meydana gelir ne de kimse benim kalemin gibi hoş sözler söyleyen bir papağan görür.” Nef’î’nin şiir ile şeker arasında münasebet kurması şiirin yazıldığı mürekkebin içerisine şeker (nöbet şeker, bal) katılmasıyla, kalemi ile papağan arasında münasebet kurması da konuşma eğitimi verilen papağana şeker yedirilmesi ile ilgilidir.⁹ Kalemin

⁹ Güler, Nef’î’nin bu beytini farklı bir şekilde yorumlayıp şu açıklamayı yapmıştır: “Şairler kendi kalemlerini de papağana teşbih ederler. Bu benzetişte de şair yine kendisini de papağana benzetmiş sayılır. Nef’î övünürken ‘Ne benim şiirin şiirim şeker gibi bir şeker meydana gelebilir; ne de benim kalemin gibi hoş sözler söyleyen bir papağanı kimse görür.’ demiştir. (Güler, 2014: 64)”. Kaya da Gülerin aynı çalışmasından alıntı yaparak aynı beyte şu farklı yorumu yapmıştır: “Şairlerde doğuştan gelen, güzel söz söyleme kabiliyeti ile papağana özgü insan sesini taklit etme yeteneği arasında benzerlik kurulur. Şairlik yeteneğinin papağana benzetilmesi, esasında istiâre yoluyla şiirin papağana benzetilmesidir. Bu şekilde şairler kendilerini, gönüllerini ya da yeteneklerini papağana teşbih ederler. Aynı zamanda kalemlerini de papağana benzetmişlerdir (Güler, 2014: 70’ten akt. Kaya, 2020: 102). Aşağıdaki beyitte şair, şiirini şekerle benzetirken, kalemini de papağana teşbih etmektedir: (Kaya, 2020: 102)”.

yazması için kaleme (içerisinde şeker bulunan) mürekkep vermek de papağanın konuşması için papağana şeker vermek de güzel sözlerin/şiirlerin ortaya çıkmasına hizmet etmektedir.

Ne kand-ı nazm-ı şîrînîm gibi sükker olur hâsıl
Ne hâmem gibi gördü kimse tûtî-i şeker-hâyı (Nefî, K. 28/47)

Câzib de “Gönlüm ayna, kalemim de o ayna karşısında hoşça konuşan bir papağandır, kederim hayalin şekeristanında cisimleşmiştir.” dediği bu beytinde kalemi ile papağan arasında ilgi kurmuştur. Ayrıca papağanların bir ayna yardımıyla konuşturulması, şeker yiyerek beslenmesi düşünülürse beyitteki kullanılan “tûtî, mir‘at, şekeristân” sözcükleri arasında tenasüp olduğu söylenebilir.

Kalemim tûtî-i hoş-lehçe vü mir‘ât dilim
Şekeristân-ı tahayyülde mücessem elemim (Câzib, G. 304/6)

Nâzîk aşağıdaki beyitte “Kalemim, güzel söz söyleme konusunda konuşan bir papağandır; sürekli şarkılar söyleyen ve feryat eden bir bülbüldür.” diyerek kalem sözcüğü ile kendi sanatçı kişiliğini kastetmiş ve kalemi bir fahiye unsuru olarak kullanmıştır.

Görürsün gâhî bir tûtî-i gûyâdır fesâhatde
Dem-â-dem bülbül-i pür-nagme vü feryâddır hâmem (Nâzîk, G. 142/6)

1.11.7. Yakasını yırtması

Kamış kalemlerin ucuna, daha fazla mürekkep tutması amacıyla, şak açılır. Kalemin ucunun iki parça olmasına neden olan “şak açma” eylemi şairler tarafından “yaka yırtmak” olarak nitelendirilip çeşitli hayaller ve mecazlar ile ilişkilendirilmiştir.

“Kalem senin dert ve gamının verdiği üzüntüyle yakasını yırtсын, bayrak kederden gömleğini parçalasın.” diyen Bâkî, kalemin ucundaki şakki “yakasını yırtmak” şeklinde tasavvur etmiştir.

Derd ü gamunla çâk-i girîbân idüp kalem
Pîrâhenini pârelesün gussadan ‘alem (Bâkî, TB. 1/5/8)

Şair şu beytinde “Kalem ki çok düşünmekten dolayı yakasının ucu yırtıktır; lütuf bakışlarına layık, gönlü kendine bağlayan birçok nokta buldu.” diyerek kalemin ucundaki şakkin sebebinin, kalemin çok düşünmesi olduğunu belirtmiştir.

Kalem kim hayliden ser-der-girîbân-ı tefekkürdür
Nigâh-ı lutfâ lâyıık çok nikât-ı dilsitân buldı (Nev‘î-zâde Atâyî, K. 20/92)

Taşlıcalı Yahya ise şu beytinde “Ey sevgili, seni gören kişi kalem gibi, yakasını yırtar; sana duyduğu yoğun istekten dolayı aklı fikri yazı gibi dağılır.” demiş ve kalemin ucundaki şakkin sebebinin, hüsn-i talil yoluyla, sevgiliye duyulan istek olarak tasavvur etmiştir.

Gören seni yakasını yırtar kalem gibi
Şevkunla ‘akl u fikri tağılır rakam gibi (Taşlıcalı Yahya, G. 439/1)

1.11.8. Zülfikar'a benzetilmesi

Zülfikar, Hz. Ali'nin, ucu çatal biçiminde olan kılıcının adıdır. Kalemın iki parçalı ucu "çatal" şeklinde tasavvur edilerek Hz. Ali'nin, ucu çatal kılıcı "Zülfikar"¹⁰ teşbih edilmiştir.

Âşık Çelebi "Sen ilim irfan kapısı olan Hayber'i fethedersen eğer ne olur, buna şaşılır mı? Zira kalem senin elinde, Hayber'in fethinde düşman saflarını yaran Hz. Ali'nin Zülfikar'ıdır." dediği beytinde kalemi ile Zülfikar arasında münasebet kurmuş, kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

N'ola bâb-ı Hayber-i 'irfânı feth itdünse ger
Çün elünde Zülfekâr-ı Haydar-ı saff-der kalem (Âşık, K. 7/24)

Şair Eşref Paşa bu beyitte tecrit sanatı yoluyla "Ey Eşref, ben mazmunlar âleminin Haydar'ıyım; kalem benim elimde cevherler saçan Zülfikar'dır." diyerek bir yandan sanatçı kişiliğini överken diğer yandan kalem ile Zülfikar arasında ilgi kurmuştur.

Ben haydar-ı fezâ-yı mezâminim Eşrefâ
Destimde Zü'lfikâr-ı güher-bârdır¹¹ kalem (Eşref, K.15/24)

"İki başlı kılıç gibi olan kalem, sanki kavgayı (savaşı) kesip bitiren Hz. Ali'nin Zülfikar'ıdır." diyen şair burada kamış kalemin iki uçlu olması ile Zülfikar'ın iki uçlu olması arasında münasebet kurmuştur.

İki başlu tıgdur kat'-ı nizâ' vü fasl için
Zülfikâr-ı Haydar-ı Kerrâr'dur gûyâ kalem (Hikmetî, K. 180/10)

Tıflî Ahmed Çelebi şu beyitte "Hz. Ali'nin yaşamının serüvenindeki düşmanları için kalemim, Zülfikar'ın vekilidir." diyerek kaleminin, Hz. Ali'nin düşmanlarıyla mücadele etmek için Zülfikar'ın vekili olduğunu dile getirmiştir.

Düşmen-i mâcerâ-yı Hayder için
Nâ'ib-i Zülfekârdur kalemim (Tıflî, K. 1/19)

1.12. Uç Kısmının Kesilmesi

Kamışın kalem hâline getirilmesi için ucunun kesilmesi gerekir. Ayrıca uzun süre kullanılan kalemin ucu bozulduğundan dolayı yazı yazmak zorlaşır, yazılan yazılar ise okunaklı olmaz. Böyle bir durumda da kalemin ucu kesilir. Şairler bu doğal hadiseyi "sözünün güzel olması,

¹⁰ Hazreti Ali Türk edebiyatında en fazla bahsedilen dinî ve tarihî şahsiyetlerden birisidir. O; hayatı, halifelîği, velîliği, âlimliği, kahramanlığı, ahlakı, cömertliği, ehl-i beytten olması gibi birçok yönden edebi eserlere konu olmuş, ismi etrafında farklı edebî türlerde manzum ve mensur eserler yazılmış biridir. Hz. Ali'den bahsedildiğinde çoğu defa Zülfikar adlı kılıcı da zikredilmiştir. Zülfikar, Hz. Ali'nin ucu çatal, ortası yivli meşhur kılıcının adıdır (Kaplan, 2018: 789).

¹¹ Metnin alındığı çalışmada "güher-târdır" biçiminde yazılan bu sözcük, beytin anlam bütünlüğü dikkate alınarak tarafımızca "güher-bârdır" şeklinde değerlendirilmiştir.

sevgiliye söz atması, sırları açıklaması, kendini sevgiliye benzetmesi...” gibi çeşitli nedenlere bağlayıp “kalemin dilinin, elinin, başının, ayağının kesilmesi” olarak tasavvur etmiştir.

Kalemin ucunun kesilmesi şairler tarafından genellikle hüsn-i talil yoluyla “dilinin durmaması veya sırdaş olmaması, düşman olduğu için boynunun veya başının vurulması (kalem edilmesi), hırsızlığı alışkanlık edinmiş olması, dilinin kesilmesine rağmen baş eğip emirlere itaat etmesi, bilim yolunda başını vermesi, başını kesmeyinceye kadar (başını vermeden) sır vermemesi...” gibi hayaller kurulmasına olanak sağlamıştır. Kurulan bu hayallerle ve mecazlarla ilgili beyitlere başka başlıklar altında yer verdiğinden ötürü, tekrara düşmemek adına burada sadece birkaç örneğe yer verilecektir. Kalemin ucunun kesilmesi olayının işlendiği farklı örnekler için diğer başlıklara¹² bakılabilir.

Onun keskin bıçağı kalemin dilini nasıl kesmesin, sevgilinin cevher saçan dudaklarına laf attığını söylüyorlar. Yukarıda da belirtildiği gibi uzun süre kullanılan kamış kalemin ucu bozulduğu için kesilir. Şair de kalemin ucunun kesilmesinin sebebini, sevgilinin cevher saçan dudaklarına laf atması olarak tasavvur etmiştir.

Gizlik-i tîzi lisânın¹³ niçe kat' eylemesün
Söz atar dirler o la'l-i güher-efşâna kalem (Âsım, K. 11/13)

Eskiden mum, fitilli gaz lambası gibi aydınlatma araçlarının fitilinin/îpinin uç kısmı uzun süre yandıktan sonra kararıp duman/is yapardı, ışığı da pek iyi olmazdı. Mumun veya gaz lambasının duman yapmaması ve ışığının daha parlak olması için fitilinin ucu/dili kesilirdi. Uzun süre kullanılan kamış kalemlerin de ucu bozulur ve yazıdaki harfler birbirine karışır, yazının okunması zorlaşır. Kötü yazan bu kalemlerin, yazıları daha okunaklı olsun diye uç kısmı kesilir. Necâtî de, bir kalemiyyeden alınan bu beytinde “Bazı mumların dumanı sanki onun ışığıdır, kalemin dilini kesmek onun sözünü daha parlak (okunaklı) hâle getirir.” diyerek “dilini kesmek sözünü daha parlak eyler” ifadesini hem mumu hem de kalemi düşündürecek şekilde kullanmıştır.

Ne şem' olur ki nûrîdur duhânı
Dilin kesmek sözi rûşen-ter eyler (Necâtî, K. 10/9)

Farklı anlamlar, yorumlar çıkarmanın mümkün olduğu aşağıdaki beyitte: “Ey Fuzûlî, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerine olan aşkı (o tüylerin karalığını) kalem gibi, başına almışsın. Eğer bu sevdâyı (karayı/aşkı) gidermezsen başın gider.” diyen Fuzûlî bir yandan kalemi âşık olarak nitelerken diğer yandan kalemin siyah mürekkebe batırıldığı için uç kısmının siyahlaşmasını, kesilmesini; sevgilinin yüzündeki ayva tüylerine olan aşkı ile ilişkilendirmiştir.

Fuzûlî hattı sevdâsın kalem tek başa salmışsan
Gider başun eger başdan gidermezsen bu sevdâyı (Fuzûlî, G. 277/7)

¹² Dilinin Durmaması, Sırdaş Olmaması: Fuzûlî, K. 33/12, Sa'îd, G. 116/9; Düşman Olması: Ulvî, K. 14/33, Nazîm, Divan 4, K. 20/II/10; Hırsız Olması: Âşık, K. 7/27; İtaatkâr Olması: Âşık, K. 7/23; Öğrenmeye Hevesli Olması, İlim İçin Başını Vermesi: Fennî, K. 24/20; Riyakâr (İki Dilli, Dü-Zeban) Olması: Muhibbî, G. 1844/3; Sırdaş Olması: Helâkî, K. 1/3, Hikmetî, K. 180, Sabîh, G. 270/6.

¹³ Metnin alındığı çalışmada “Gizlik-i tîz-i lisânın” şeklinde geçen bu söz öbeği, beytin anlam bütünlüğü dikkate alınarak tarafımızca “Gizlik-i tîzi lisânın” olarak değerlendirilmiştir.

Fasîh “Kalem, kendi sırlarını keşfetmekte olduğu için dilinin uç kısmı kesilmiştir.” diyerek yazının daha okunaklı olması için kalemin ucunun kesilmesini, kalemin kendi sırlarını keşfetmekte olmasına bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır.

Hemîşe itmededür keşf-i râz-ı şân-ı kalem
Anuncün oldı bürîde ser-i zebân-ı kalem (Fasîh, G. 288/1)

Yusuf ve Züleyha kıssasında Züleyha’yı ayıplayan kişiler Yusuf’u görünce onun güzelliği karşısında kendilerini kaybedip ellerini kesmişlerdir. Nâbî de “Kalem Züleyha’sının, hokka kuyusunun Yusuf’unun yanağını görünce elini kesmemesi ayıptır.” dediği beytinde bu olaya telmihte bulunup Yusuf ile kuyudaki (hokkadaki) mürekkep, kalem ile Züleyha arasında ilgi kurmuş; kalemin uç kısmının kesilmesinin sebebini mürekkebi görmesi olarak tasavvur edip hüsn-i talil yapmıştır.

Yûsuf-ı çâh-ı devâtun göricek ruhsârın
‘Aybdur kat’-ı yed itmezse Züleyhâ-yı kalem (Nâbî, G. 513/10)

“Kalem, sevgilinin yanağının ayva tüylerinin siyahlığını andığı için utangaçlığın bıçağıyla daima dilini keser.” diyen Mâhir de kalemin uç kısmının kesilmesini, kalemin sevgilinin yanağındaki ayva tüylerinin siyahlığını anmasına bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır.

Kat’ eder gizlik-i şerm ile zebânın dâ’im
Dile aldıkça sevâd-ı hat-ı ruhsârı kalem¹⁴ (Mâhir, G. 138/7)

Kamışın kalem hâline getirilip yazması (ahını açığa çıkarması) için başının kesilmesi gerekir zira baş kısmı kesilmemiş kamış bir şey yazamaz (âşikâr edemez). Sabîh de “Kalem, başı kesilmedikçe ahını açığa çıkarmaz; galiba sır saklayan eşsiz ve şaşılabilir bir âşıktır.” diyerek bu durumu onun sırdaş bir âşik olmasına bağlamış, hüsn-i talil yapmıştır.

Serin kat’ itmedükçe medd-i âhın âşikâr itmez
‘Aceb bir kâtim-i sırır ‘âşik-ı mümtâzdur hâme (Sabîh, G. 270/6)

2. KALEME ATFEDİLEN KARAKTER ÖZELLİKLERİ

Şairler Allah’a dualarını, peygamberlere övgülerini, sevgiliye olan duygularını, memduha karşı düşüncelerini, feleğe sitemlerini... kalem aracılığıyla ifade ederler; kalemleri sayesinde çeşitli hediyeler, payeler elde ederek geçimlerini sağlarlar. Dolayısıyla kalem onlar için çok önemli bir ifade ve geçim vasıtasıdır. Kalemin bu denli önemli ve işlevsel olmasından ötürü kaleme insana özgü çeşitli özellikler atfederek onu kişileştirmişlerdir. Bu özelliklerin bazıları kalemin getirildiği coğrafya, kalem hâline getirilirken geçirildiği aşamalar, şekli, işlevi, batırıldığı mürekkebin rengi ile; bazıları da şairin o anki ruhsal durumuyla ilgilidir.

2.1. Anlayışlı ve Feraset Sahibi Olması

Kalem, kullanan kişinin yazdıklarına müdahale etme tasarrufuna sahip değildir zira bir araçtır. Şair de bu durumu, hüsn-i talil çerçevesinde, kalemin ferasetli oluşuna bağlayarak şöyle

¹⁴ Metnin alındığı çalışmada “ruhsâr-ı kalem” şeklinde geçen kelimeler, beyitteki anlam dikkate alınarak tarafımızca “ruhsârı kalem” şeklinde değerlendirilmiştir. Zira kalemin “dile alan (özne)” olması, “kalemin yanağının ayva tüyleri” tamlasından daha anlamlıdır.

söylemiştir: Kalem, bu doğrudur bu yanlıştır tartışmasına girmeden yazar; dönemin dilini gayet iyi bilir, feraset sahibidir.”

Cidâl idüp dimez bu râst bu kecdür¹⁵ ider imlâ
Lisân-ı ‘asrî¹⁶ gâyet iy bilür sâhib-firâsetdür (Râşid, K. 24/6)

2.2. Âşık Olması

Şair, divan şiirinin geleneği icabı âşıktır; kalemin de sevgiliden ziyade şaire yakın olması şairin, kendisini kalem ile özdeşleştirmesine, kendi arzularını, duygularını kalemin şahsında anlatmasına imkân sunar. Edîb “Kalem, sevgilinin zülfünün ucunun karalığına âşık oldu, o yakası açık, sinesi görünen sevgiliye nasıl meyletmesin ki kalem?” diyerek sevgiliye dair duygularını âşık kimliği kazandırdığı kalemle ifade etmiştir.

Oldu sevdâ-yı ser-i zülf ile dîvâne kalem
Nice meyl eylesin çâk-i girîbâna kalem (Edîb, G. 900/1)

Bir kalemiyyesinde kalemi konuşurarak ona “Ağlayıp inleyen, sersem, sevdalı, kararsız (yerinde duramayan), şaşakalmış ve çılgın olan benim.” dedirten Rûşenî, kaleme insana özgü bazı nitelikler atfetmiştir. Bu özelliklerden “pür-sevdâ” hem âşık, sevdalı anlamını hem de kalemin ucunun mürekkepten dolayı kararmasını ve gövdesinin siyahlığını düşündürmektedir. Ayrıca kalemin “kararsız” sözcüğüyle “yerinde duramayan, sabit kalamayan” olarak nitelenmesi ise yazı yazma esnasında kâğıt üzerinde sürekli hareket etmesini düşündürmektedir.

Zâr u ser-gerdân u pür-sevdâ menem
Bî-karâr u vâlih ü şeydâ menem (Rûşenî, M. 6/18)

2.3. Baş Belası Olması

“Kalemimin büyüsu kimi etkilese, o kişi bana döner; kalemim bu dünya sahnesinde başımın belasıdır.” diyen şair, yazdıklarından dolayı yaşadığı durumun/sıkıntının kalemden kaynaklandığını ifade edip kaleminin, kendisinin başına bela olduğunu dile getirmiştir.

Kime te’sîr-i füsûn etse bana ‘â’id olur
Başıma sahne-i dünyâda belâdır hâmem (Re’fet, G. 109/8)

2.4. Beyinsiz Olması

“Ey beyinsiz kalem, her adımında boş yere ettiğin bu secde neyin nesidir; yoksa sevgiliyle görüşmekten mi geliyorsun?” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılan bu beyitte kalemin, yazı yazma esnasında baş aşağı tutulması şair tarafından “yersiz, beyhude secde etmek” olarak tasavvur edilmiş ve doğal olarak içi boş olan kalem, “beyinsiz” olarak nitelendirilmiştir.

¹⁵ Bu sözcük, metnin alındığı çalışmada “gecdür” şeklinde geçmektedir, tarafımızca “kecdür” şeklinde değerlendirilmiştir. Zira “eğri, çarpık” anlamına gelen “kec” kelimesi sözlüklerde daha çok bu şekilde yer almaktadır.

¹⁶ “Lisân-ı ‘asr-ı gâyet” şeklinde geçen tamlama, beytin anlamsal bütünlüğü dikkate alınarak, tarafımızca “Lisân-ı ‘asrî gâyet” şeklinde değerlendirilmiştir.

Bu secde-i bî-hûde nedir her kademinde
Ey hâme-i bî-mağz likâdan mı gelürsin (Nâbî, G. 654/5)

2.5. Büyücü Olması

Şairler kalemlerini sık sık büyücülük, sihirbazlık ile nitelendirmiştir çünkü böyle bir niteleme aynı zamanda sanatçı kişilikleri için övgüdür. Büyücülükle nitelendirilen kalem, çoğu zaman Harut ile Marut adlı meleklerle ilişkilendirilmiştir (Zavotçu, 2013: 322). Bu melekler ile kalem arasındaki münasebet büyücülüğün yanı sıra baş aşağı asılmaları dolayısıyladır.

Harut ile Marut adlı melekler büyücülük yaptıkları için Babil’de bir kuyuda baş aşağı asılmakla cezalandırılmıştır. Babil, Bağdat’ın güneyinde bulunan tarihî bir şehirdir. Divan edebiyatında genellikle Çah-ı Babil (Babil Kuyusu) ve Harut ile Marut adlı, sihirle meşhur olmuş iki melek ile anılır. Ayrıca Babil halkının yıldızlarla çok ilgilenmelerinden dolayı büyücülük ve cadılıkta ilerlemeler gösterdikleri de rivayetler arasındadır (Pala, 2003: 61).

Sabrî “Kalem mana konusunda büyü yapmaya başlayınca, Babil’in sihri, kalemin sihrine hayran olur.” diyerek kalem ile kendi sanatçı kişiliğini kastedip kalemi bir fahiye unsuru olarak kullanmıştır.

Hâme kim âgâz-ı efsûn eyledikçe ma’nide
Sihri-i Bâbil sihrine dem-beste vü hayrân olur (Sabrî, K. 7/5)

“Hokkam Babil kuyusu ve sözüm de büyü hâline geldi, kalemim ise bir sihr-i helal (helal, haram olmayan büyü) sundu.” diyen Hayâlî hokka ile Babil Kuyusu, söz ile büyü, kalem ile de Harut ve Marut arasında ilgi kurup kalemi bir fahiye unsuru olarak kullanmıştır.

Devâtum oldu Çeh-i Bâbil ü sözüm efsûn
Füsûnger-i kalemüm ‘arz kıldı sihr-i halâl (Hayâlî, K. 10/21)

Ahmet Paşa ise “Büyücü kalemim, kadim bir büyücünün büyüye tövbe etmesi gibi, şiire tövbe etti.” diyerek kalemi ile kadim büyücü arasında münasebet kurmuştur.

Füsunger-i kalemüm kıldı şi’rden tevbe
San itdi sâhir-i dîrîne sihrden tevbe (Ahmet Paşa, G. 286/1)

2.6. Cani (Kan Emici) Olması

“Kalem bir hamlesiyle mananın ruhunu bağlar, söz meydanında düşman saflarını yaran bir kan emicidir (canidir).” diyen şair, kalemin etki gücünü ifade edebilmek için onu düşman saflarını yaran bir savaşçıya benzetmiştir. Kalemin “hûn-h^vâr (kan emici)” olarak nitelendirilmiş olması kırmızı mürekkebe batırıldıktan sonra ucunun (ağzının) kana bulanmış şekilde tasavvur edilmesi ile ilgilidir.

Yek sadmesiyle rûh-ı ma’ânîyi bend eder
Sahn-ı suhunde saf-der-i hûn-h^vârdır kalem (Eşref, K. 15/10)

2.7. Değerli ve Kutsal Olması

Kalemin “Eğer kırık olsam bile beni ayaklar altına atma beyim zira kalem ne çiğnenir ne yabana atılır.” ifadesiyle konuşturulduğu bu beyitte şair, halk arasında kalemin kutsal kabul edilmesini hatırlatmış, kırılıp işe yaramaz hâle gelse bile ayaklar altına atılmaması gerektiğini belirtmiştir¹⁷.

Ayakda koma beni n’ola ger şikeste isem
Ne çiğnenür ne atılır begüm yabana kalem (Âlî, K. 77/17)

Hikmetî “Bir kâtip kalemin ucunu yontup da tozunu toprağa atarsa kalem o kâtibi topraktan kaldırmazın.” diyerek kalemin kutsiyetinden dolayı tozunun bile yere atılmasının doğru olmadığını hatırlatıp o tozu atan kâtibe “Kalem onu topraktan kaldırılmasın!” sözüyle beddua etmiştir.

Salsa bir kâtib kalem yondukda hâke rîzesin
Hâkden ol kâtibi kaldurmaya aslâ kalem (Hikmetî, K. 180/27)

2.8. Deli Olması

Kalem, yazdıklarıyla mecazen yakıcıdır, kurumuş kamış olmasıyla da ateşte tutuşturucu olarak kullanılır. Bu iki açıdan bakıldığında kalem ile “yakmak” eylemi birbiriyle münasebet içerisindedir. Ayrıca şair kalemi “tutmaktadır”, yani kalem şairin elindedir. Fuzûlî de “Kalem kendi başına öne çıkmış, durmak bilmez bir delidir; ortaya çıktığında tutan olmasa dünyayı yakar.” diyerek kalemi ateş ile bu münasebetler içerisinde kullanıp “engel olunmadığı takdirde dünyayı yakıp kül edecek bir deli” olarak tasavvur etmiştir.

Bir öz başına öğ almış karârı yoh delüdür
Çihinca dutmasalar ‘âlemi yahar kalem (Fuzûlî, K. 33/10)

2.9. Dilbaz Olması

Kaside (veya benzer nazım şekilleri) eski harflerle yazılırken beyitlerin birinci kısımları ile ikinci kısımları yan yana ve aralarında boşluk bırakılarak yazılmıştır, şair de “Kasidemini sinisini yarması şaşılacak bir şey değil ki zira kalem dilbazdır, sevgi mektubunda çok dil döker, sonunda onu ikna eder.” dediği şu beytinde aradaki bu boşluğu “sinisini çak etmek” şeklinde tasavvur etmiştir. Bunun sebebini de kalemin çok dil dökmesi, inandırmak için tatlı sözler söylemesi olarak ifade etmiştir.

Çâk itse sînesini kasîdem ‘aceb midür
Ser-nâme-i mahabbete çok dil döker kalem (Bâlî, K. 13/2)

¹⁷ “Kur’an’da bir sureye ad olması dışında dört ayette adının geçmesi (Kalem Suresi 2., Alak Suresi 4., Lokman Suresi 27., Al-i İmran Suresi 44. ayetler), Kalem Suresi’nin ikinci ayetinde adına yemin edilmesi ve hadislerde anılması kalemin toplum tarafından mukaddes bir varlık olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Bu kutsiyetinden ötürü kalem kullanılamaz hale gelince bile ayak altına atılmaz, ya dam başına atılır ya da toprağa gömülürmüş (Müstakimzâde, 1928: 740’tan akt. Şengün, 2008: 734).”

2.10. Dilinin Durmaması, Sırdaş Olmaması

Kalem, şairin/âşığın gönlünden geçenleri yazıya döken bir araçtır, dolayısıyla “gizli olanı aşikâr etmek” kalemle gerçekleştirilmektedir. Şairler de bu durumu kalemin sırdaş olmaması şeklinde değerlendirmiştir.

Fuzûlî'nin “Kalem, gizli sözleri halka açıklayarak diliyle kendi başına sürekli bela getirir.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir şu beytinde kalemin sürekli bir şeyler yazması, halka bir şeyler anlatması “gizli sözleri açığa çıkarmak”; kalemin ucunun/başının kesilerek düzeltilmesi ise “başına bela gelmesi” şeklinde tasavvur etmiştir.

Diliyle öz başına muttasıl belâ getirür
Ki halka gizlü sözü eyler âşkâr kalem (Fuzûlî, K. 33/12)

“Ey Sa'îd, kalemin dilini kessler bile kalem durmaz, yine de anlatır; kalemi kendine sırdaş etme zira o iki dillidir.” diyen şair, ucunda şak açılmasından dolayı kalemi iki dilli olarak; uzun süre kullanılan kalemin uç kısmının kesilerek düzeltilmesini ise dilinin kesilmesi, konuşamaz hâle getirilmesi olarak tasavvur etmiş ve kalemin bu iki durumunu düşünerek onu “iki dilli, dili durmaz” olarak nitelendirmiştir.

Hâsılı kat'ı zebân olsa da durmaz söyler
İtme hem-râz Sa'îdâ dü-zebândur kalemüm (Sa'îd, G. 116/9)

2.11. Dilinden Bal Damlaması veya Zehir Akması

Kalemin bal ve şeker ile münasebeti genellikle mürekkep dolayısıyladır zira mürekkebin kalemin ucunda donma ve güçlkle akma ihtimalinden ötürü mürekkebe zamk yerine süzölmüş bal katılmıştır. Mürekkebin parlaklığını artırmak için ise nöbet şekeri ilave edilmiştir (Yazır, 1974: 182). Mürekkebin içerisine nöbet şekeri ve bal gibi maddelerin eklenmesinden ötürü şairler kalemi “şekerler saçan, dilinden şekerler gelen, şirin-zebân...” bir varlık olarak nitelendirmiştir. Kalem ile zehir arasındaki münasebet ise zırnık mürekkebinden dolaydır. “Zırnık¹⁸, çatlayıp dökülmediğinden dolayı, hattatlar, siyah kâğıda yazdıkları büyük kalıp yazılarda zırnık mürekkebi kullanırlar. Tahriş edici bir zehir olduğundan yalanmamalıdır (Yazır, 1974: 185)”.

Şairler övmek istedikleri kişiler (memduh, sevgili, dost...) söz konusu olduğunda mürekkep ile nöbet şekeri veya bal arasındaki münasebetten dolayı kalemi şekerler saçmakla, yemek istedikleri kişiler (ada, ağyar, rakip...) söz konusu olduğunda ise kalem ile zırnık mürekkebi arasındaki münasebetten dolayı kalemi zehirler saçmakla/akıtmakla nitelendirmiştir.

Necâtî aşağıdaki beyitte “Kalem yılan da papağan da değil lakin dilinden bazen zehir bazen de şeker gelir.” derken kalem ile zırnık mürekkebi (Yazır, 1974: 185) ve kalem ile nöbet şekeri/bal (Yazır, 1974: 182) arasındaki münasebetten dolayı kalemi zehirli bir hayvan olan yılanla ve şeker ile beslenen papağanla ilişkilendirmiştir. Şair bazen yergi şiirleri bazen de övgü şiirleri yazar. Bu bağlamda beyitte şeker ile övgü, zehir ile yergi arasında ilişki kurulmuştur. Ayrıca “su'bân, zehr; tûtî, sükker” sözcükleri arasında leff ü neşr ve beytin geneline yayılmış bir tezat sanatı vardır.

¹⁸ Zırnık, “arsenik sülfür”ün tabiatta bulunan şeklidir (Yazır, 1974: 185).

Ne su‘bândur ne tûtîdür gelür lîk
Dilinden gâh zehr ü gâh sükker (Necâtî, K. 10/3)

“Kalem, dostu methettiğinde şekerler saçır fakat düşmanı yermeye başladı mı zehirler akıtır.” diyen şair “şekerler saçır” ifadesi ile mürekkebin içerisindeki nöbet şekerini (veya balı), “zehirler akıtır” ifadesi ilede zırnık mürekkebinin zehirli olmasını düşündürmüştür.

A‘dâyı zemme başlasa zehr akıdur dili
Ahbâba medh okusa şekerler saçır kalem (Helâkî, K. 1/2)

2.12. Dost Olması

Kalem, şairin dertlerini, duygularını dile getirir. Bundan dolayı şair kalem ile teselli bulur ve onu kendisine dost kabul eder. Ne zaman duygulansa; sevgiliye dair duygularını, arzularını, düşüncelerini dile getirecek olsa en yakın vefalı dost olarak kalemi görür. Eşref de aşağıdaki beyitte “Kalem, hüzünler evinde gönle teselli verir zira dertli kişilerin vefalı dostudur.” diyerek bu dostluğu ifade etmiştir.

Beytül-hazanda tesliye-bahş-ı derûn¹⁹ olur
Dil-haste-gâna yâr-ı vefâkârdır kalem (Eşref, K. 15/9)

2.13. Düşman Olması

Kalemin düşman olarak nitelendirilmesi kalemin başının/ucunun kesilmesi dolayısıyladır. Şairler düşmanın başının da kalemin başı gibi kesilmesini dilerken kalemi de düşman gibi göstermektedir.

“Kalem etmek (eylemek, olmak)” ifadesi Fuzûlî’nin meşhur bir kıtasında da geçmektedir ve “kalem gibi kesilmek” manasındadır. Ulvî de “Düşmanın boynunu kılıcınla kesip kalem et zira kılıç, her kalemi düzgün bir şekilde keser.” dediği beytinde “kalem et” ifadesiyle “kalemin kesilmesi gibi kes” demektedir. Şair ikinci dizedeki “kalem” sözcüğünü ilk dizedeki “a‘dâ (düşman)” sözcüğüne denk gelecek şekilde kullanıp kalemi düşman olarak nitelendirmiştir.

Kalem et gerden-i a‘dâyı çalup tîgunla
Tîg eder her kalemün kat‘ını zirâ muhkem (Ulvî, K. 14/33)

Nazîm de “Onun kılıcının düşmanın başını kalem eylemesi normaldir zira kılıç her zaman kalemi kesiyor.” diyerek, yukarıdaki beyitte de belirtildiği üzere “kalem eylemek” ifadesini “kesmek/kesilmek” anlamında kullanmıştır.

Nola tîgı kalem eylemse ser-i a‘dâyı
Ki ider tîg kalem kat‘ını zîrâ her dem (Nazîm, Divan 4, K. 20/II/10)

¹⁹ Metnin alındığı çalışmada “tesliye-bahş derûn” şeklinde geçen sözcükler, beytin anlam bütünlüğü dikkate alınarak tarafımızca “tesliye-bahş-ı derûn” olarak değerlendirilmiştir.

2.14. Fakr Ehli Olması

Şair aşağıdaki beyitte “Yüz karalığı fakr’ın kanıtı olduğu için kalem baştan ayağa karalar giydi.” derken “Sevâdu’l-vech fî’ d-dâreyn”²⁰ sözünü hatırlatmaktadır. Ayrıca mürekkebe batırıldığı için ucu/yüzü siyah olan ve geçirildiği işlemler sonrasında siyahlaşan kalemin “fakr”ı kanıtlamak için siyah elbiseler giydiğinin ifade edilmesi hüsn-i talil örneğidir.

Fakrun sevâd-ı vech idüğine delîl için
Başdan ayağa geydi kara câmeler kalem (Helâkî, K. 1/19)

2.15. Günahkâr Olması

Çok kullanılan kalem mürekkebe çok batırıldığı için ucu siyahlaşır, Fuzûlî’nin “Edep kuralına uy, sakın sözü uzatma; kalem çok konuştuğu (yazdığı) için günahkâr olmuştur.” dediği beytinde “siyahkâr” sözcüğü kullanılarak bu durum ile günahkârlık arasında ilgi kurulmuş ve kalem günahkâr olarak nitelendirilmiştir.

Didi sahn sözi çoh itme sahla şart-i edeb
Ki çoh sözinden olupdur siyâh-kâr kalem (Fuzûlî, K. 33/39)

2.16. Güzel İşlere (Amellere) İstekli Olması

Kalem erbabı kişiler eğitilmiş ve toplum tarafından saygı gören kişilerdir. Yazdıkları sanatsal ve bilimsel eserlerle topluma faydalı olmuş, toplumun gelişmesine büyük katkılar sunmuştur. Tüm bunları, yazdıkları eserlerle, yani kalem aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Bundan ötürü kalem, “Kalem, hakikat pirinden el almasaydı, böyle güzel amellere istekli olmazdı.” diyen Nüzhet tarafından “güzel amellere istekli” olarak nitelendirilmiştir.

Ger almasaydı pîr-i hakîkatden el kalem
Olmazdı böyle ma’îl-i hüsnü’l-‘amel kalem (Nüzhet, G. 222/1)

2.17. Hakir Olması

Araf Suresi 158. ayette şöyle bildirilmektedir: “(Ey Muhammed!) De ki: ‘Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümlerine kendisine ait olan Allah’ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde Allah’a, bir de ona ve sözlerine inanan resulüne, o ümmi peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız (Altuntaş ve Şahin, 2011: 184).” Ayette de belirtildiği üzere Hz. Muhammed ümmidir. Fuzûlî de aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed’in ümmi olmasından ötürü eline kalem almadığını ve kalemin bundan ötürü hakir olduğunu tasavvur ederek şöyle demiştir: “Hz. Muhammed eline kalem almazmış, bu utanç yüzünden kalem çok aşağılanmıştı.”

²⁰ “Sevâdu’l-vech fî’ d-dâreyn”, Arapça, dünya ve ahirette yüzü kara anlamında bir ifade. Dünya ve ahirette zahiren ve batnen, aslî bir vücuda sahip olmaması bakımından, Allah’ta tam anlamıyla fena bulmak. Gerçekte fakr, Allah’a ve aslî yokluğa dönüş olarak, işte budur. Bir kısım sufiler ‘fakr tam olunca o Allah’tır’ demişlerdir (Cebecioğlu, 2009: 563).

Eline almaz imiş Mustafâ kalem derler
Bu zillet ile besî olmuş idi hâr kalem (Fuzûlî, K. 33/25)

2.18. Hassas Olması ve İşini Titizlikle Yapması

İnce ve küçük yazılar yazmak için kalemin uç kısmına bir tek kıl takılıp söz konusu yazılar bu şekilde yazılmıştır. Bu tür yazıları titizlik, dikkat ve hassasiyetle yazan hattat veya şair kendisi ile kalem arasında ilgi kurarak söz konusu nitelikleri kaleme atfetmiştir.

“Gönül senin niteliklerini inceden inceye yazmayı amaçlardı lakin kalem her sözü kılı kırk yarararak inceler.” diyen Helâkî “kıl yarmak” deyimini kalemin ucuna takılan kılı düşündürecek biçimde kullanmış ve kalemi işini titizlikle yapan, hassas karakterli biri olarak nitelendirmiştir.

Dil kasd iderdi vasfını şerh ide mû-be-mû
Her sözde lîk dikkat idüp kıl yarar kalem (Helâkî, K. 1/16)

2.19. Hatasının Olmaması

Şair aşağıdaki beyitte “Kalem görünürde suçlu kabul edilir, fakat bir hata varsa o hata şüphesiz ki kâtime aittir.” demiştir zira kalem bir araçtır, dolayısıyla kendi başına hareket etme tasarrufuna sahip değildir. Kalem ile yapılan bir hata söz konusu olursa bu hata kalemi kullanana, kâtime aittir.

Bî-şübhe var ise yine kâtibdedür hatâ
Zâhirde gerçi kim görünür müttehem kalem (Fâ’iz, K. 7/10)

2.20. Hayır Yanlısı Olması

Ahmedî’ye ait olan aşağıdaki beyitte genel olarak şu anlam ifade edilmiştir: “Kılıç ‘Dünyadan kötülükleri defeden benim.’ dedi, kalem de ‘Ben hayrı seçerim, hayır yanlısıyım.’ dedi.” Kılıç bir savaş aracıdır; düşmana, kötüye ve kötülöklere karşı kullanmış olsa bile zihinde kötü çağrışımlar uyandırır. Kalem ise genel olarak edebiyat, bilim, iletişim için kullanıldığından zihindeki çağrışımları iyidir/güzeldir. Bundan ötürü kalem hayır yanlısı olarak tasavvur edilmiştir. Ayrıca kalem ve kılıcın işlevlerindeki tezatlığa dikkat çekilmiştir.

Pes kılıç didi benem şerri cihândan def iden
Pes kalem didi benem her hayrı iden ihtiyâr (Ahmedî, K. 25/14)

2.21. Hazırcevap Olması

“Mana ülkesinde şiirim gibi başa geçen, üstün olan bir şey yoktur zira üstünlük, fazilet meclisinde kalemin gibi hazırcevap yoktur.” diyen ve kalemi hazırcevap olarak nitelendiren Nev’î-zâde Atâyî, kalem sözcüğü ile sanatçı kişiliğini kastedip onu bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Mülk-i ma’nâda kanı nazmum gibi sâhib-zuhûr
Meclis-i fazl içre yok hâmem gibi hâzır-cevâb (Nev’î-zâde Atâyî, K. 2/60)

2.22. Hırsız Olması

Kamışın ucunun kesilip kalem olması ve mürekkebe batırılması “Kalem, hırsızlığı âdet edindiği için senin adaletinin eli, bütün kalemlerin elini kesti ve katrana soktu.” diyen şair tarafından, kalemin hırsızlık yaptığı için elinin kesilip katrana batırılması olarak tasavvur edilmiştir.

Dest-i ‘adlün kesdi destin sokdı katrana anun
El uzunlığını resm idindügiçün her kalem (Âşık, K. 7/27)

2.23. Hizmetkâr Olması

Şairler, kalemin uç kısmını “ayak” olarak tasavvur edip onu “tek ayak üzerinde bekleyen hizmetçi, ayakta çok beklediği için ayağına kara sular (mürekkep) inen hizmetkâr” olarak düşünmüşlerdir.

Yazı yazarken doğal olarak dik tutulan kalemin uç kısmına mürekkep akması, “Kalem, hizmet için hep tek ayak üzerindedir fakat bundan dolayı ayağına kara su ineceğini bilemedi.” diyen Bâlî tarafından kalemin hizmet için tek ayak üzerinde beklemesi ve ayağına kara su inmesi şeklinde tasavvur edilmiştir.

Bir ayak üzre hıdmete hep kâyim olmada
Bilmedi ayağına kara su iner kalem (Bâlî, K. 13/10)

“Hizmet etmek üzere ayakta o kadar çok durur ki ayaklarına kara sular iner.” diyen Necâtî de dik tutularak kullanılan kalemin ucuna mürekkep akmasını hizmet etmek amacıyla ayakta durduğu için ayaklarına kara su inmesi şeklinde tasavvur etmiştir.

Reh-i hıdmetde şol denlü turur kim
İner ayaklarına kara sular (Necâtî, K. 10/12)

“Kalem, dergâhtaki herkesin hizmetini yapan bir hizmetçidir; hem çok hızlı ve çeviktir hem de çok sabırlıdır.” diyen şair de kalemi hizmetkâr olarak nitelendirmiştir.

Kalem ki hâdim-i hidmet-güzâr-ı dergehîdür
O denlü çâpük ü cüst ol kadar şigbâdur (Nâ’îlî-i Kadîm, K. 21/5)

2.24. İtaatkâr Olması

Şairler yazı yazma esnasında kalemin baş aşağı olmasını “kendisine verilen her emre baş/boyun eğmesi, itaat etmesi”, şeklinde tasavvur etmiştir.

Kamışın kalem hâline getirilmesi için doğal olarak başı kesilir ve daha fazla mürekkep emmesi için de uç kısmı (dili) yarılr. Âşık Çelebi de bu durumu kalemin, başının kesilip dilinin yarılması (ona zarar verilmesi) durumunda bile isyan etmeyeceği şeklinde tasavvur etmiş, bu tasavvurunu şu şekilde ifade etmiştir: “Kalemin başını kesip dilini bin kere yararsan o senin hükmüne baş eğer, emirlerine uyar.”

Başını kat’ eyleyüp bin kerre yararsan dilin
Hükmüne baş indirür emrüne fermân-ber kalem (Âşık, K. 7/23)

Tecrit sanatı yoluyla kendisine seslenen Bâkî “Ey Bâkî! Ezelde alınına böyle yazıldığı için ferman yazısına kalem gibi eğ başını, itaat et.” diyerek, yazı yazmak için kâğıt üzerine başını eğen kalemi itaatkâr bir karaktere sahip olarak nitelendirmiştir.

Bâkıyâ çün ezeli başuna yazı bu imiş
Ser-fürû eyle kalem gibi hat-ı fermâne (Bâkî, G. 410/7)

“Kılıcın, düşmanların ömürlerini koruyan örtüyü kessin; kalem de boyun eğip onların ölüm fermanını yazsın.” diyen Zâtî’nin beytinde de yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi, kalem itaatkâr karakterli olarak tasavvur edilmiştir.

Tîğün sutûr-ı ‘ömrini çalsun ‘adûlarun
Yazsın ecel berâtını boynın egüp kalem (Zâtî, K. 56/19)

2.25. Kahraman Olması

“Kalem, şiir meydanına bir kahraman gibi çıktı; cihanı bir hükümdar gibi ellerine aldı.” diyen Şeyh Gâlib, şiirin yazılacağı sayfayı nazım meydanı, kalemi de bir kahraman olarak tasavvur etmiş; bir yandan da kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanıp kendi sanatçı kişiliğini övmüştür.

Meydân-ı nazma çıkdı kalem kahraman gibi
Aldı cihânı kabzaya sâhib-kıran gibi (Ş. Gâlib, K.13/1)

2.26. Kalbinin Kararmış Olması

“Kalemin gözünün yaşına aldanma sakın, onun kalbi kararmıştır; baş eğdiğine bakma zira o iki yüzlüdür.” diyen Re’fet kalemin uç kısmının aşağıda olacak şekilde kullanılmasını “baş eğmek (emirlere uymak)”, ucundan sızan mürekkebi “gözyaşı”, uç kısmına şak açılıp iki dilli gibi görünmesini “riyakârlık”, içinin boş olup da doğrudan ışık vurmadiğı zaman karanlık olmasını “kalbi kararmak”, şeklinde tasavvur edip kalemi “mücadele inancını yitirmiş, içine karamsarlık çökmüş” olarak nitelendirmiştir.

Gözünün yaşına aldanma karalmış kalbi
Bakma baş eğdiğine ehl-i riyâdır hâmem (Re’fet, G. 109/6)

2.27. Kıskaç Olması

Abdî’nin “Kılıç ve kalem, sevgilinin kaşının ve gamzesinin etkisini duyunca kıskançlıktan dünyayı kapı kapı dolaşan derbeder oldu.” dediğı bu beyitte kılıç sevgilinin gamzesi, kalem ise kaşı ile ilişkilendirilmiştir. Sevgilinin kaşı biçimsel olarak kalem gibi ince, uzundur; renk bakımından da yine kalem gibi siyahtır. Duyguları ifade etmek bakımından ise kaşlar kaleminden çok daha etkili ve başarılıdır. Divan şiirindeki sevgili istese kaşlarıyla destanlar yazabilir, küçük bir kaş hareketiyle âşığa bir anda çok farklı duygular yaşatabilir. Abdî de kaşların bu etkisini duyan kalemin kaşları kıskandığını tasavvur ederek kalemi kıskaç olarak nitelendirmiştir. Ayrıca beyitte “ebruvân, kalem; gamze, seyf” arasında leff ü neşr sanatı oluşturulmuştur.

İşidince ebruvân u gamzenin te’sîrini
Reşk ile oldu cihân-pû derbeder seyf ü kalem (Abdî, K. 24/38)

2.28. Laf (Harf) Atması, Sataşmayı Sevmesi

Yakut; kırmızı, sarı ve gök renginde olmak üzere üç çeşittir. En makbul olanı rummani, yani nar tanesi gibi kırmızı olanıdır. Ateşe dayanıklıdır, erimez. Bütün taşlardan ağırdır. Elektriği bir iki saat muhafaza edebilir (Onay, 2016: 426). Bir başka kırmızı ve değerli taş da lal taşıdır. Divan şiirinde bu iki taş, benzer şekilde ve genellikle sevgilinin dudağı ile münasebet içerisinde kullanılır. Helâkî de aşağıdaki beyitte yakutu, kırmızı renginden ötürü sevgilinin dudağıyla münasebet içerisinde ele alıp “Ne zaman sevgilinin dudağının kırmızılığını yazmak istesem kalem, yakutu aşağılayarak ona harf atar.” ifadesiyle “Ben sevgilinin dudağını lal kırmızısına benzettiğim zaman, yakutu seçmediğim için kalem yakutu aşağılayarak ona harf atar, dokunacak söz söyler.” demiştir.

Ol dem ki vasf-ı la'l-i lebin yazmağ istesem
Yâkûta ta'ne eyleyüben harf atar kalem (Helâkî, K. 1/12)

2.29. Mağrur Olması

“Kalem, ne kadar çok mağrur olsa hakkı var zira onun işi her zaman sevgilinin kaşlarını övmek olmuştur.” diyen Vahyî'ye göre sevgilinin niteliklerini yazmak bile mağrur olmak için geçerli bir gerektir. Zira sevgili, gönül ülkesinin padişahıdır; en ulaşılmaz kişisidir.

Kalem ne mertebe hod-bîn olursa lâyıkdur
Çü vasf-ı ebrû-yı yâr oldı kârı hemvâre (Vahyî, K. 11/9)

2.30. Merhametli Olması

Kalem, söz zamanında şevkle ağlamayı âdet edinmiştir zira ezelde merhamet ile terkip edilmiştir. Nüzhet “Yazı yazma esnasında ağlamayı âdet edinmiştir.” derken, kalemin ucunu göz, kalemin ucuna sızan mürekkebi de gözyaşı olarak tasavvur etmiştir. Şair “mürekkeb” sözünü “terkip edilmiş, bir araya getirilmiş, oluşturulmuş” anlamında kullanmış ancak ihâm-ı tenasüp yoluyla yazı maddesi olan mürekkebi de düşündürmüştür.

Vakt-i suhanda şevki ile mu'tâd-ı giryedir
Rikkat ile mürekkeb imiş tâ ezel kalem (Nüzhet, G. 222/5)

2.31. Nazlı Olması

Kalem, yasemin bahçesine nazlı bir şekilde gezmeye çıktı; adeta salınan, düzgün boylu bir serviye benzedi. Kalemin kâğıt üzerinde harflerin şekillerine göre aşağı-yukarı, ileri-geri hareket etmesi şair tarafından “naz ile salınarak yürümek” şeklinde tasavvur edilmiş ve kalem nazlı, edalı olarak nitelendirilmiştir.

Çıkdı sad nâz ile seyr-i semenistâna kalem
Döndi bir serv-i sehî-kadd-i hırâmâna kalem (Âsım, K. 11/1)

2.32. Öğrenmeye Hevesli Olması, İlim İçin Başını Vermesi

Kamışın kalem hâline getirilmesi sürecinde de bir süre kullanılan kalemin ucu bozulduğunda da uç/baş kısmı kesilir. Yozgatlı Fennî de bu durumu, hüsn-i talil yoluyla, “kalemin ilim için başını

vermesi” olarak tasavvur etmiş ve bu tasavvurunu şu şekilde ifade etmiştir: “Amaç sırrı bilmekse, can derdinde olma, kalem başını vermeseydi bu kadar olayı (bilgiyi) bilemezdi.”

Cân ü ten kaydında olma sırrı bilmekse merâm
Mahrem olmazdı şu'üne vermeseydi ser kalem (Fennî, K. 24/20)

2.33. Riyakâr (İki Dilli, Dü-Zeban) Olması

Kalemin konu alındığı bazı beyitlerde geçen “iki dilli” sözü daha çok “yalancı, gerçeğe aykırı hareket eden, iki yüzlü” anlamlarına yakın kullanılmıştır. Nitekim “do-zebân” sözcüğü “münafık, iki yüzlü” olarak tanımlanmıştır (Kantar, 1993: 297). Aşağıdaki beyitlerden de buna benzer anlamlar çıkarılabilmektedir.

“Dilin ikidir ama manaya, gerçeğe ters olan bir söz çıkmaz senden.” diyen Fasîh, kalemin ucunda açılan şaktan dolayı kaleme “iki dillisin” diyerek onu “yalan söylemeye müsait, iki yüzlü, münafık” olarak nitelendirmiştir.

Gerçi ikidür zebânun ammâ
Bir söz mi çıkar hilâf-ı ma'nâ (Fasîh, M. 7/12)

Muhibbî'nin “O kalem benim sırlarımı kâğıda yazarak beni ifşa etti; görelim şimdi o münafık, iki dilli kalemin başı nasıl kesilecek.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilecek şu beytinde, şairin içinden geçenlerin kâğıda yazılması “kalemin sırları ifşa etmesi”, kalemin ucunun kesilmesi “sırları ifşa ettiği için başının kesilmesi”, şaktan dolayı ucunun iki parça biçiminde olması “kalemin iki dilli olması” şeklinde tasavvur edilmiştir.

Sırrımı kâğıda yazdı beni fâş itdi yine
Göreyim kat' ola başı iki dillü kalemün (Muhibbî, G. 1844/3)

2.34. Sarhoş Olması

Kalem, ancak bir kişinin tutmasıyla dik durabilir, aksi takdirde dik duramaz. Şair de “Kalem, sevgilinin dudağının şarabının nitelikleriyle o kadar sarhoş olmuştu ki, eğer onu tutmasaydım yıkılırdı (ayakta duramazdı).” diyerek bu durumun sebebinin kalemin sarhoşluğu, kalemin sarhoşluk nedenini ise sevgilinin dudağının şarabı olarak tasavvur etmiş, hüsn-i talil yapmıştır.

Dutmasam ben yıkılırdı o kadar olmuşdur
Vasf-ı sahbâ-yı leb-i yâr ile mestâne kalem (Âsım, K. 11/46)

Rûşenî “Kalem, devat küpünün şarabını içen, bazen eğri bazen doğru gidendir.” diyerek hokkayı bir şarap küpü, mürekkebi şarap, kalemi de o şarabı içen ve bundan ötürü de bazen eğri bazen doğru giden bir kişiye/sarhoşa benzetmiştir.

Hamrını humm-ı devâtun nûş iden
Yola geh egri vü geh togrı giden (Rûşenî, M. 6/9)

2.35. Saygıdeğer Olması

Kalem, sürekli marifet/ilim sahibi kişilerle sohbet ettiği için her zaman saygıdeğer olmuştur. Ayetlerde ve hadislerde geçmesi, kaderi yazması ve kaderin sembolü olması dolayısıyla kalem,

toplum tarafından kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı kalem, kalemin bir parçası, kalemin ucunun düzeltilmesi esnasında ortaya çıkan kırıntıları ortaya atılmaz; ya toprağa gömülür ya da dam gibi yüksekçe bir yere konulur. Şair de genellikle ilim sahipleri ve sanatkârlar tarafından kullanılmasından ötürü kalemin saygıdeğer olduğunu ifade etmiş, kutsal oluşunu hatırlatmıştır.

Eyler müdâm ehl-i ma'ârifle güft ü gû
Olmış hemîşe anun içün muhterem kalem (Fâ'iz, K. 7/5)

2.36. Sessiz, Suskun Olması

Kamıştan yapılmış, gerçek manada sessiz ve dilsiz bir varlık olan kalem seslenen Âbdî "Ey kalem, görünürde sessiz ve dilsizsin ama mana âlimi seni, istediği gibi/kadar konuşturur!" demiştir. Kalemin konuşturulması mecazi bir ifade olarak "yazması, yazar hâle getirilmesi" olarak düşünülebilir. Dolayısıyla şair "Kalem, sessiz ve dilsiz bir varlıktır fakat usta bir şair onunla istediği kadar, istediği gibi metinler yazabilir." demektedir.

Gerçi zâhirde hamûş u bî-zebânsın ey kalem
İstedikce söyledir dânişver-i ma'nâ seni (Abdî, K. 4/3)

"Kalem, olgun insanların meclisinde konuşmalardaki nükteleri ne kadar anlasa da cahillerin yanında o kadar yabancı bir sessizliğe sahiptir." diyen Râşid "cahil (belli bir birikimi olmayan, yazma yeteneğinden yoksun olan)" kişilerin kalem ile bir şey yazamamasını kalemin "suskunluğu/sessizliği", "kâmil (hüner sahibi)" kişilerin yazabilmesini ise kalemin "nüktedanlığı" olarak tasavvur etmiştir.

Ne denlü nükte-senc-i ülfet ise bezm-i kâmilde
Huzûr-ı cahilânda ol kadar hâmûş-ı vahşetdür (Râşid, K. 24/9)

Fennî de "Kalem söz söyleyecek kadar birikimi olmayan cahilin elinde dilsiz olur, marifetli ellerde çok şey anlatır." dediği bu beytinde, yukarıdaki beyitte de belirtildiği üzere hüner sahibi kişilerin kalemle bir şeyler yazması kalemin konuşkanlığı; yeteneksiz, birikimi olmayan kişilerin yazamaması da kalemin sessizliği, suskunluğu olarak tasavvur etmiştir.

Pençe-i nâdân-ı bî-sermâyede ebkem kalır
Keff-i erbâb-ı ma'ârifte neler söyler kalem (Fennî, K. 24/11)

Kâmî "Sevgilinin vasıflarını anlatma hususunda baştan ayağa kadar kılı kırk yaran kalem, sevgilinin kıl gibi ince beline gelince soluğu kesilir, sessiz kalır." dediği şu beytinde sevgilinin kıl gibi ince belini anlatmada kalemin çaresiz kalacağını tasavvur edip bu durumu kalemi "beste-dem" şeklinde niteleyerek ifade etmiştir.

Evsaf-ı dil-rübâda ser-â-pây mû-şikâf
Geldükde mû-miyâna olur beste-dem kalem (Kâmî, G. 144/3)

2.37. Sırdaş Olması

Helâkî, baş tarafı uygun bir şekilde kesilmeyince yazması mümkün olmayan kamış kalem için “Kalem birinin sırrını sinesinde saklarsa başı kesilmedikçe hiçbir şey söylemez.” dediği şu beytinde kalemi (kamışı) sırdaş olarak nitelendirmiş, hüsn-i talil yapmıştır.

Her kişün ki sırrın ide sînede nihân
Kat´ olmayınca başı dimez hayr u şer kalem (Helâkî, K. 1/3)

Hikmetî de ancak baş kısmı kesildikten sonra yazı yazmaya uygun hâle gelen kamış kalem için “Kalem, sevgiliye duyulan aşkın haberlerini/sözlerini yazma konusunda eski bir dosttur, başını vermeden sırrını vermez.” diyerek bu durumu kalemin, başını vermeden sırrını vermeyeceği şeklinde tasavvur edip kalemin sırdaş olduğunu ifade etmiş, hüsn-i talil yapmıştır.

Köhne mahremdür hadîs-i ‘aşk-ı yârı yazmada
Virmedin ser ‘aşka sırrın eylemez ifşâ kalem (Hikmetî, K. 180/24)

Râşid, “Kalem, kendi kafasına göre bir harf bile eklemeyen sadece senin emrini ilgili kişiye/makama ulaştırır; sır saklama konusunda güvenilir bir kişidir, sırdaşlığa layıktır.” dediği beytinde kalemin bir kişinin müdahalesi olmaksızın doğal olarak hiçbir şey yazmamasını (yazamamasını), hüsn-i talil bağlamında, kalemin sırdaşlığı olarak tasavvur etmiştir.

Yanımdan harf katmaz eyler ancak emrünü inhâ
Emîn-i râz-ı merdümdür sezâ-yı mahremiyyetdür (Râşid, K. 24/5)

Baş kısmı kesilmeden yazı yazmayacak/yazamayacak olan kamış kalemler, “Kalem, çekilen ahları başı kesilmedikçe söylemez (kimseye duyurmaz), sıra dışı bir sır saklayandır ve eşsiz bir âşıktır.” diyen Sabîh tarafından da sırdaş olarak tasavvur edilmiştir.

Serîn kat´ itmedükçe medd-i âhın âşikâr itmez
‘Aceb bir kâtim-i sırr ‘âşık-ı mümtâzdur hâme (Sabîh, G. 270/6)

2.38. Suçlu Olması

“Kalem, kendisini sevgilinin parmağına benzettiği için suçludur ve suçundan ötürü kalemin ayağı kesilmiştir.” diyen şairin şu beytinde kalemin uç kısmının (ayağının) kesilmesi kendisini sevgilinin parmaklarına benzetmesine bağlanarak hüsn-i talil yapılmıştır. Ucunun mürekkebe batırılması da kabahatli olması şeklinde tasavvur edilmiştir zira eskiden hırsızların (suçluların) yüzüne kara sürülmüştür.²¹

Engüşt-i yâre itdigiçün kendüsin şebîh
Oldı bürîde-pâ vü ser-i müttehem kalem (Nâfi‘, G. 154/2)

2.39. Şefkatli Olması

Zâtî, kalemi ile sanatçı kişiliğini (üslubunu) özdeşleştirdiği şu beytinde “Şefkatli kalemin kime bir şefkat yazısı, muska yazarsa o kişi arzuladığı güzele, sevgiliye kavuşur.” diyerek kalemini

²¹ El kesme cezası, yüze kara sürme cezası hırsızlığa verilen cezadır (Keskin, 2009: 996 1103).

şefkatli, sevecen bir karaktere sahip olarak tasavvur edip kalemi fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Kime kim nüsha-i şefkat yaza müşfik kalemüm
Bulur ol kimse revân şâhid-i maksûda visâl (Zâtî, K. 79/50)

2.40. Şiddet Yanlısı Olması

“Kimsenin gönlünü incitmesini istemem ama kalemimin yaradılışında şiddet vardır, eziyet etmeyi huy edinmiştir.” diyen şair de bu beytinde kalem ile kendi sanatçı kişiliğini kastedip kaleminin yaradılışında şiddet olduğunu ifade etmiştir.

İstemem kimseleri eyleye âzürde-dil
Şiddet-i tab‘ ile me’lûf-i cefâdır hâmem (Re’fet, G. 109/7)

2.41. Utangaç Olması

“Kalem salınarak yürüme ve konuşma özelliği verebilir ama sevgilinin suretini çizmeye, tasvirini yapmaya çalışınca çaresiz kalıp (başaramayacağını görüp) utandı.” diyen Fuzûlî, kalemin gerek kelimelerle anlattığı gerek resim olarak tasvir ettiği varlığa adeta canlılık kazandıracak kadar usta olmasına rağmen sevgilinin tasvirini yapmaya çalışınca âciz kalacağını tasavvur etmiş ve kalemi utangaç olarak nitelendirmiştir.

Velî hırâm ü tekellüm virür de ‘âciz olup
Hatına çekdi hat ü oldu şerm-sâr kalem (Fuzûlî, K. 33/5)

Nâbî “Kalem, ney gibi, arzularına yenilmekten utanır, bundan dolayı nağmelerini ayağının altında tutar.” dediği bu beytinde, kalemin kâğıt üzerinde çıkardığı sesi kalemin nağmesi, bu esnada dik olmasını da “nağmelerini ayaklarının altında tutması”; bunun sebebini de “arzularına yenik düşme korkusu” olarak tasavvur edip kalemi utangaç olarak nitelendirmiştir. Kalem ve ney kamıştan yapılmıştır; ikisinin içi de “hava” ile doludur. Şair “hevâ” sözcüğüyle hava ve arzuyu düşündürmüş, sözcüğü tevriyeli kullanmıştır.

Şerm ider ney gibi maglûb-ı hevâ olmakdan
Zir-i pâyında tutar nagmelerin nây-ı kalem (Nâbî, G. 513/8)

2.42. Üzüntüsünden Dolayı Ağlaması

Şairler kalemin uç kısmından sızan, damlayan mürekkebi gözden akan yaş olarak tasavvur etmişlerdir. Şair eğer sevgilinin kırmızı dudağından bahsediyorsa kalemin ucundan akan kırmızı mürekkep “kan ağlamak” olarak, siyah benlerinden, siyah saçlarından bahsediyorsa kalemin ucundan akan siyah mürekkep “kara kan ağlamak” olarak tasavvur edilmiştir.

Sevda kalpte bulunan siyah bir sıvının aslıdır ki buna daha çok süveyda denir. “Kara sevda” deyimi de bu sıvının siyah olmasından dolaydır. Zaten sevda kelimesinin kendisinde de karanlık anlamı vardır. Divan şiirinde göz ve saç rengi, sevda ile ifade edilir. Sevdalanmak, aşka tutulup bedendeki süveyda sıvısının artmasıdır. Şairler sevda kelimesini hem renk hem de aşka düşmek anlamında kullanırlar (Pala 2003: 415). Keçeci-zâde İzzet Molla, aşağıdaki beyitte “Kalemin ağlayan gözleri senin lal kırmızısı dudaklarını görmese, ayva tüylerini ve benlerini yazmaktan dolayı kara sevda getirir (Kalbindeki süveyda sıvısını gözlerinden akıtır.)” diyerek kalemin

ucundan sızan/akan mürekkebi kastetmiştir. Ayrıca “lal” kırmızı ve değerli bir taştır, sevgilinin dudağını ifade etmek için kullanılır; “hat” sevgilinin ayva tüyü, “hâl” ise sevgilinin yanağındaki benidir ve ikisi de siyahtır. Şair, sevgiliye ait bu unsurların renkleri ile mürekkep renkleri arasında münasebet kurarak şunu ifade etmiştir: Kalemın ağlayan gözü senin kırmızı dudağını görmese (yani kırmızı mürekkep kullanılmasa) ayva tüylerini, benlerini yazmaktan dolayı siyah gözyaşı (mürekkep) akıtır.

Kara sevda getirür nakş-ı hat u hâlün ile
La'lini görmese geh dîde-i giryân-ı kalem (İzzet, G. 353/3)

Fakîh'in “Başı dönmüş, perişan kalem; sevgilinin zülfüne ‘Hıta miskidir.’ demiş, bu hatasından dolayı bugün utanıp ağlar.” dediği bu beyitte, yukarıdaki beyitte de dile getirildiği gibi, kalemın mürekkep bulunan hokkaya batırılmasından sonra ucuna gelen mürekkep damlası gözyaşı olarak tasavvur edilmiştir. Mürekkebin kırmızı olmasından ötürü kalemın ucunun kırmızılaşması da “yüz kızartmak” olarak tasavvur edilmiştir. Ayrıca “Hitâ-hatâ” sözcükleri cinaslı kullanılmıştır.

Zülfine müşg-i Hitâ dimiş hatâsından bugün
Yüz kızardup yaş döker yazuda ser-gerdân kalem (Fakîh, G. 63/4)

Sehî Bey, tecrit sanatı yaparak kendisine seslenip “Ey Sehî! Kalem, sevgilinin gül yanağına duyulan arzuyu yazarken kara kan ağladı, senin divanının yaprakları ondan dolayı böyle renklidir.” dediği bu beytinde, kalemın ucundan mürekkep sızmasını, “üzüntüsünden dolayı kan ağlamak” olarak tasavvur etmiştir.

Yazarken gül-ruhun şevkin kara kan ağladı hâme
Anunçün böyle rengîndür Sehî evrâk-ı dîvânun (Sehî Bey, G. 134/5)

2.43. Yalan Söylememesi

“Kalemim, sözlerine yalan karıştırıp sözü kirletmez, saf kalbim gibi lekesizdir.” diyen Fennî kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmış ve kalemının yalan söylemediğini vurgulamıştır.

Eylemez halt-ı ekâzîb ile telvîs-i suhan
Kalb-i sâfım gibi pâkîze dehândır kalemim (Fennî, G. 224/4)

“Kâtibin elindeyken sözlerim Hayyam'ın sözleri gibidir, sen benim sözlerimi yalan sanma, doğruları söylüyorum.” diyen Rûşenî, kalemi konuşturduğu bu beyitte kalemın sözlerinin yalan sanılmaması gerektiğini, doğru olduğunu ifade etmiştir.

Kâtibün destinde Hayyâm nâtıkam
Sözümü sen sanma kazib sâdıkam (Rûşenî, M. 6/7)

2.44. Yüzünün Kara Olması

Kalem, âşık ile sevgili arasındaki duygu ve düşünceleri yazıya aktaran bir araçtır. Fuzûlî “Kalem, kendisiyle sevgilisi arasında var olan her sırrı açıklar; bundan ötürü kalemın yüzü karadır.” dediği beytinde bu durumu “sırları açıklamak” olarak tasavvur etmiş ve kalemın utanılacak bir durumda olduğunu dile getirmiştir. Kalemın, “yüzü kara” olarak tasavvur edilmesi uç kısmının mürekkebe batırılmasından ötürü siyah olması dolayısıyla.

Karadurur yüzi ol vechden kim eyler fâş
Öziyle yâri arasında her ne var kalem (Fuzûlî, K. 33/14)

SONUÇ

Yaklaşık altı yüzyıl süren divan edebiyatı geleneği Türk edebiyatı tarihinde çok önemli bir yer edinmiştir. Bu gelenek bünyesinde çoğunluğu şiir olmakla birlikte şairler, nasirler, tarihçiler, hattatlar vb. tarafından ölümsüz nitelikte, sayısız eserler verilmiştir. Bu uzun zaman diliminde meydana getirilen eserlerin kalemle oluşturulması, İslamiyet'in kalemi ve kalemle yazılanları önemsemesi, sanatkârların geçimlerini kalemleri ile kazanması vb. nedenler kalemin maddi ve manevi değerini ortaya koymaktadır. Bu değerinden ötürü şairler kalemi sadece "yazı yazma aracı" olarak görmemiş; kaleme, insana ait birçok karakter özelliği atfetmiştir. Ayrıca kalemin sadece yazı yazma sürecindeki biçimiyle değil; kamışlıktaki yeşil hâlden, ucuna şak açılıp kullanıma hazır hâle gelinceye kadarki birçok aşamasıyla ilgilenmiş ve bu ilgilerini şiirlerine taşımışlardır.

Kalemin şekli ve işlevlerinden yola çıkılarak farklı mecazlar, teşbihler, hayaller kurulmuştur. Yazı yazma esnasında baş aşağı tutulması Tuba ağacı ve Harut ile ilişkilendirilmiş; kamışın üzerindeki boğumların, kalemin arka kısmına geleni Abbasi imame/sarık, orta kısmına denk geleni ise bele takılmış kemer olarak tasavvur edilmiştir. Kamışlıktaki yeşil hâlden ötürü "yeşil elbiseli" olarak nitelendirilen kaleme, geçirdiği aşamalar sonrasında siyaha yakın bir esmerlik kazanınca "esmer" lakabı verilmiş; esmerliğinden/siyahlığından dolayı "karalar bağlamış, matemli" olarak tasavvur edilmiştir. İçinin bir boru biçiminde boş olması "bağrı delik, içi nur ile dolu"; ucunda kıl olması "kıl ucu denli haber alan, dilinde tüy biten, kıl kapan" olarak nitelendirilmesine vesile olmuştur. Ucundan mürekkep sızması/damlaması "ağlaması" olarak nitelendirilmiştir; eğer mürekkep siyah ise kara kan ağlaması, hırsızlığından dolayı kesilen elinin katrana sokulması, dilinden sevda dökülmesi; kırmızı ise kan ağlaması, papağan gibi kırmızı gagalı olması olarak tasavvur edilmiştir.

Kalemin, yazı yazma esnasında en çok önem arz eden kısmı uç kısmıdır ki şairlerin, diğer kısımlarına nazaran daha fazla ilgilendiği ve etrafında daha fazla mecaz ilgisi kurduğu kısmı ucudur. Daha fazla mürekkep tutması için ucunda şak açılması "dilinin kırık olması (dili tam olarak öğrenememiş olması), lezzetten dolayı dilinin yarılmış olması, dudağa benzetilmesi, korkudan dudağının çatlaması, iki dilli olması, papağana benzetilmesi, yakasını yırtması, Zülfikar ile ilişkilendirilmesi" gibi geniş bir mecaz çerçevesinde ele alınmasına imkân sağlamıştır. Şairler, kalemin ucunun kesilmesini "sevgilinin cevher saçan dudaklarına laf atması, kendi sırlarını keşfetmekte olması, sevgilinin yanağının ayva tüylerinin siyahlığını anması" gibi sebeplere bağlamıştır. Ayrıca "kalem Züleyhası'nın elini kesmesi"yle; mum, fitilli gaz lambası gibi aydınlatma araçlarının fitilinin/ipinin kesilmesiyle ilişkilendirmiştir. Hindistan dolaylarından getirilmiş olmasından ötürü "Hintli bir taze fidan" ile ilişkilendirilmiştir. Rengin siyaha yakın, koyu kahverengi olmasından dolayı "esmer" lakabı verilmiş ve yine renginden dolayı siyah bir Hintliye, Sudanlıya, esmer tenli bir çocuğa teşbih edilmiştir. Açılan şaktan dolayı iki parça olan ucu şekil bakımından yer yer dudağa, Zülfikar'a, çatal dilli yılan, ejderhaya, bir kuşun gagasına benzetilmiştir.

Kaleme atfedilen karakter özelliklerinin; kalemin biçimi, kullanım esnasındaki şekli, kâğıt üzerinde ilerleyişi, kalem hâline getirilirken geçirdiği aşamalar, batırıldığı mürekkebin rengi, ayetlerde ve hadislerde yer alması, Hz. Muhammed'in ümmi olması, tasavvuf, şairin o anki ruhsal durumu, memduhun/muhatabın özellikleri... ile ilişkilendirildiği ve bunlara göre belirlendiği

görülmüştür. Kalem, ayetlerde ve hadislerde yer almasından dolayı dinî bir değer kazanmış ve bundan ötürü değerli, kutsal kabul edilmiştir.

Geçirildiği aşamalardan dolayı kaleme farklı ve neredeyse birbirine ters düşen karakter özellikleri atfedilmiştir. Baş kesildiği için düşman, ilim için canını/başını veren; eli, ayağı (ucu) kesildiği için hırsız, suçlu; ucunda şak açılıp iki parça olan dilinden dolayı “iki dilli (riyakâr); baş kesilmedikçe sır vermediği için sırdaş olarak nitelendirilmiştir. Geçirildiği aşamalar sonrasında siyaha yakın, esmer bir renge büründüğü için karalar giymiş bir fakr ehli olarak tasavvur edilmiştir.

İşlevinden dolayı dilbaz, dili durmayan, sırdaş olmayan, günahkâr, hayır yanlısı, hercai, muhterem gibi vasıflar yakıştırılmıştır. Kullanılırken baş aşağı tutulmasından dolayı Harut ile ilişkilendirilip büyücü; harflerin şekline göre sağa, sola, ileriye ve geriye doğru hareket ettiği için sarhoş olarak nitelendirilmiştir. Kendisine söylenen her şeyi yaptığı ve “tek ayak üzerinde” beklediği için ayaklarına kara sular inen, sadık bir hizmetçi olarak düşünülmüştür. Cansız bir varlık olan ve bundan dolayı herhangi bir konuda tasarrufu söz konusu olmayan kalem anlayışlı, feraset sahibi, beyinsiz, hatasız, nazlı gibi birbirinden oldukça farklı vasıflarla nitelendirilmiştir.

Şairin şiir yazarken/oluştururken içerisinde bulunduğu ruhsal durumu, sanatçı kişiliği, kalemin kullanıcıları da kaleme atfedilen karakter özelliklerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Şair, içerisinde bulunduğu haletiruhiyesine göre kalemi nezaket sahibi, şiddet yanlısı, yalan söylemeyen, âşık, deli, dost, gizliliği önemseyen, kahraman; sanatçı kişiliğine göre hazır cevap, hassas, işini titizlikle yapan, şefkatli gibi vasıflarla nitelendirmiştir. Kalemi kullanan kişiler ilim sahibi, sanatkâr kişilerdir. Bu durumdan ötürü kalem sürekli marifet sahibi kişilerle sohbet ettiği için güzel amellere istekli, saygıdeğer, nüktedan olarak nitelendirilmiştir. Yeteneksiz, cahil kişilerin elinde sessiz/suskun olduğu belirtilmiştir. Hz. Muhammed’in ümmi olmasından ötürü kalem kullanmaması kalemin hakir olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.

Şairlerin kaleme ilgileri kalemlle sınırlı kalmamıştır. Bazı şairler mürekkebin rengini, terkindeki maddeleri de kalemlle ilişkilendirmiştir. Örneğin bazı mürekkeplere nöbet şekeri, bal katıldığı için kalem “şeker yiyen, şeker saçan” olarak nitelendirilirken terkinde zırnık (arsenik sülfür) eklenen mürekkepten dolayı “dilinden zehir akıtan/gelen” şeklinde nitelendirilmiştir. Mürekkep kırmızıysa cani, siyahsa yüzü kara olarak görülmüştür.

Özetle şairler kamış kalemin kamışlıktan kesilip kalem biçimine gelinceye kadar geçirdiği aşamaları, bütün şekilsel özelliklerini şiirlerine konu edinmişlerdir. Dinî yönünden, cansız bir varlık oluşuna; kullanıcılarından, batırıldığı mürekkebin rengine ve terkinde kalemle ilgili birçok unsuru/özelliği dikkate alarak kaleme yer yer birbirine zıt karakter özellikleri atfetmişlerdir.

KAYNAKÇA

Genel Kaynakça

Altuntaş, H., Şahin, M. (haz.) (2011). *Kur'an-ı Kerim meâli*. Ankara: DİB Yayınları.

Aydın, İ. H. (2000). *Farabi'de metafizik müşünce*. İstanbul: Bil Yayınları.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (1987). *El-câmiu's-sahîh (Sahîh-i Buhârî ve tercemesi)*. (Mehmed Sofuoğlu). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Derman, M. U. (2001). Kalem. *TDVİA C 24*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 245-247.
- Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dinçer Berdibek, Z. (2017). Abbâsî imâme terimi üzerine bir değerlendirme, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Volume: 3, Issue:1, Spring, 2017, s. 74-83.
- Güler, Z. (2014). "Divan şiirinde papağan". *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2 (1). 61-71.
- Kanar, M. (1993). *Büyük Farsça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Birim Yayınları.
- Kaplan, H. (2018). Zülfikar'ın divan şiirine yansımaları. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C 1. s. 791-846. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yay.
- Karaman, H., Çağrıçı, M., Dönmez, İ. K., Gümüş, S. (2012). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I-V*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Kaya, B. (2020). Klâsik Türk şiirinde kalemle ilgili benzetmeler ve şiirlerde kullanımı üzerine, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. C 3/1 s. 90-112.
- Keskin, N. İ. (2009). *Sosyal hayatın 17. yüzyıl dîvân şiirine yansımaları ve anlam çerçeveleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Kılınç, C. (2012). *Mitoloji sözlüğü 2*. İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi.
- Koçak, M. (2014). Kur'ân ve hadislere göre kalem kavramı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 42. Erzurum, s. 297-327.
- Kramer, S. N. (1999). *Tarih Sümer'de başlar*. (Çev.: Hamide Koyukan). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Mermer, A., Koç Keskin, N. (2005). *Eski Türk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Müstakimzâde S. S. (1928). *Tuhfe-i hattâtîn* (Nşr.: Mahmud Kemâl İnal). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Onay, A. T. (2016). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. (haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Özön, M. N. (1988). *Küçük Osmanlıca Türkçe sözlük*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü I-II-III*. İstanbul: MEB. Yay.
- Pala, İ. (2003). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: LM Yay.

Şentürk, A. A. (2015). *Osmanlı şiiri kılavuzu*, C 1-2, İstanbul: OSEDAM.

Tirmizî, M b. İsa (2004). *Sünen-i Tirmizi tercemesi*. (haz.: Abdullah Parlıyan). Konya: Konya Kitapçılık.

Ünal, S. (2001). Kâbe, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi 24. Cilt*, s.18, İstanbul.

Yavuz, Y. Ş. (2001). Kalem. *TDVİA C 24*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 243-245.

Yazır, M. B. (1972). *Medeniyet âleminde yazı ve İslâm medeniyetinde kalem güzeli I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Yazır, M. B. (1974). *Medeniyet âleminde yazı ve İslâm medeniyetinde kalem güzeli II*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Zavotçu, G. (2013). *Klasik Türk edebiyatı sözlüğü*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Yararlanılan İnternet Siteleri:

<http://www.tebdiz.com>

<http://sozluk.gov.tr>

Şair Divanları

Akkuş, M. (1993). *Nefî dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Akyüz, K., Beken, S., Sedit, Y. ve Cunbur, M. (Haz.) (1997). *Fuzûlî Türkçe divan*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Alptekin, L. (2007). *Berberzâde Mehmed Zihnî Dîvânı'nın Bilimsel Yayını ile Eserin Şekil ve Muhtevâ Bakımından İncelenmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE.

Ayan, H. (2014). *Nesîmî hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Türkçe divanının tenkitli metni*. Ankara: TDK Yayınları.

Aydemir, S. (1990). *Dede Ömer Rûşenî (Hayâtı, eserleri ve dîvânı'nın tenkitli metni)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.

Bektaş, E. (Haz.) (2012). *Siverekli İbrahim Re'fet divanı*. Ankara: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Bilkan, A. F. (Haz.) (1997). *Nâbî Dîvânı 2 C.*, İstanbul: MEB Yayınları.

Biltekin, H. (1993). *Vak'a-nüvis Râşid Efendi ve divan'ının tenkitli metni*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.

- Çağlıışlek, A. (1991). *Yahya Nazîm divanı II (transkripsiyonlu metin)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE.
- Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahyâ Bey dîvan tenkidli basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Çavuşoğlu, Mehmet (Haz.) (1982). *Helâkât divan*. İstanbul: İÜEF Yay.
- Çelik, B., KILIÇ, M. (Haz.) (2017). *Derzi-zâde 'Ulvî dîvân*, İstanbul: DBY Yayınları.
- Çıpan, M. (1991). *Fasîh Ahmed Dede hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve dîvânı'nın tenkidli metni*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Demir, T. (2006). *Edirneli Fâiz divanı inceleme-metin-dizin*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Demirkol, H. (2003). *Divan-ı Nüzhet, inceleme-tenkitli metin-indeks*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE.
- Eğri, A. (2006). *17. yy. Şairlerinden Hikmetî ve divanı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Ergin, A. Ş. (Haz.) (1996). *Yozgatlı Mehmed Said Fennî dîvanı*. Ankara: Yozgat Belediyesi Yayınları.
- Erzen, M. H. (2012). *İhyâ dîvânı ve tahlîli (İnceleme-tahlîl-tenkitli metin) II Cilt*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE.
- Gümüş, M. Y. (2011). *Nâzik dîvânı (İnceleme-tenkitli metin)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi SBE.
- İpekten, H. (1970). *Nâ'ilî-i Kadîm divânı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İsen, M., Kurnaz, C. (1990). *Şeyhî divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaplan, M. (Haz.) (1996). *Neşâtî divanı*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Keçeci, M. (2012). *Karayılan-zâde Mehmed Emîn Sabrî divanı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Kılıç, M. (1998). *Sâlik Efendi (Kasımpaşalı) hayatı edebî kişiliği dîvânı'nın tenkitli metni ve incelemesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE.
- Koro, H. (2015). *Abdülmalik Hilmi divanı ve dil özellikleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Kurban, A. (1992). *Yahya Nazîm divanı IV (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE.

- Küçük, S. (2015). *Bâkî divânı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Macit, M. (1997). *Nedîm divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mum, C. (2004). *Halepli Edîb dîvânı (İnceleme-Tenkitletli Metin-Cinaslar Sözlüğü)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE.
- Okcu, N. (2014). *Şeyh Gâlib dîvânı*. Ankara: DİB Yayınları.
- Özdingiş, V. (1991). *Tıflî Ahmed Çelebi (Hayatı, eserleri ve dîvânı'nın tenkîdli metni)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Özdingiş, V. (1998). *Sabîh hayatı eserleri edebî kişiliği ve divanının tenkidli metni*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Özen, V. (2010). *Nâfi' divânı, inceleme-transkripsiyonlu metin*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Elâzığ: Fırat Üniversitesi SBE.
- Sağlam, H. (2011). *Abdî-i Karahisarî ve divanı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Sünger, E. (2004). *Fakîh hayatı eserleri divanı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Şahin, E. S. (2004). *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın dîvânları: Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı Âsâr*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Tanrıbuyurdu, G. (2006). *Eşref Paşa divanı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi SBE.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayâlî Bey dîvânı*. İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası.
- Tarlan, A. N. (1997). *Necati Beg divanı*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Tarlan, A. N. (2005). *Ahmet Paşa divanı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Uralçin, S. (2009). *Sa'dî divanı (İnceleme-metin-indeks)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm hayatı, sanatı, dîvân'ı ve metnin bugünkü Türkçesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Yaşar, M. (2005). *Bâlî hayatı edebî kişiliği dîvânının tenkitli metni (İnceleme-metin)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Yekbaş, H. (2010). *Sehî Bey divânı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yılmaz, S. (2010). *Câzib divanı inceleme, metin*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.

Yararlanılan İnternet Siteleri:

- Akdoğan, Y. (ty.). *Ahmedî divan*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî dîvânı*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).
- Batğı, Ö. (2017). *Numân Mâhir dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56156,numan-mahir-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).
- Çeltik, H. (2017). *Ahmed-i Rıdvan-dîvân*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).
- Gürgendereli, M. (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâî dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).
- Karaköse, S. (2017). *Nevî-zâde Atâyî dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194357/nevi-zade-atayi-divani.html> (Erişim Tarihi: 04.06.2020).
- Karaköse, S. (2017). *Sa'id Giray dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55754,said-giray-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).
- Kavruk, H. (ty.). *Şeyhülislam Yahyâ dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 04.06.2020).
- Kılıç, F. (2017). *Âşık Çelebi dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).
- Kurtoğlu, O. (2017). *Zâtî dîvânı (Gazeller dışındaki şiirler)*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.06.2020).
- Kurtoğlu, O. (2018). *Bosnalı Âsım dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58698,bosnali-asim-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).

Taş, H. (2017). *Vahyî dîvani*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55745,vahyi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).

Yavuz, K., Yavuz, O. (2016). *Muhibbî dîvânı, bütün şiirleri (İnceleme - tenkitli metin) C 1*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı E-kitap. http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/_69.%20MUHİBBİ%20DİVANI%201.%20CiLT.pdf (Erişim Tarihi: 14.06.2020).

Yazıcı, G. E. (2017). *Kâmî dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).

KISALTMALAR:

G.: Gazel

K.: Kaside

M.: Mesnevi

ty.: Tarih yok

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü